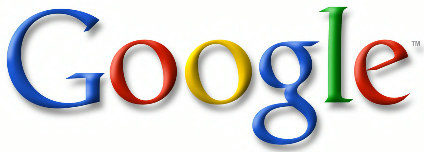

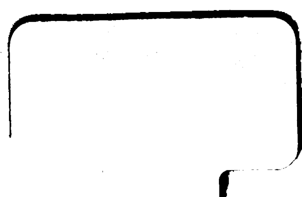
ARTIKEL 194,

DOOR

DR. H. J. BETZ.

's-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1885.

NETHERLANDS

ARTIKEL 194.

ARTIKEL 194,

DOOR

DR. H. J. BETZ.

's-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1885.

Fol. TX
B

Ter drukkerij van de Vennootschap „Het Vaderland".

I.

Etonnement cérébral is de naam, door den voortreffelijken Trousseau in zijne Clinique médicale de l'Hôtel-Dieu de Paris aan een der lichtere vormen van vallende ziekte gegeven. Wie bedenkt, dat deze in de oudheid aan de onmiddellijke werking der goden toegeschreven werd, en als morbus sacer te boek stond, kan in étonnement cérébral onmogelijk iets zien, waarover hij zich behoort te schamen.

Ik durf dan ook wel belijden, dat ik in den laatsten tijd bij herhaling de eigenaardige gapingen in mijn bewusten gedachtengang ondervond, die de fransche arts zoo kenschetsend étonnement cérébral heette.

Moet in ons land alles opgeofferd worden aan het behoud van artikel 194 der Grondwet?

Zegt iemand: ja — ik begrijp hem, al ben ik het niet met hem eens. Zegt iemand: neen — ik begrijp hem wederom, en heb tevens het genoegen, het met hem eens te wezen. Doch de manier, waarop de meerderheid der vrijzinnigen sinds lang met de vraag solt, verbaast en verbijstert me.

't Is mijn voornemen niet, een geregeld verslag van den

loop der zaak te schrijven. Ik acht me daar geheel onbekwaam toe. Zelfs twijfel ik, of iemand er geheel bekwaam toe is; want de ongeregeldheid van den loop is hier juist datgene, wat het eerst de aandacht trekt.

Dr. D. Harting, eerelid van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap, deed in 1877 een voorstel, 't welk z. i. tot een duurzamen vrede leiden zou.

Aan de Grondwet tornde hij niet. Maar hij sprak de verwachting uit, dat de liberale partij, die bij de stembus gezegevierd had, ernstig streven zou naar eene regeling, »waarbij de rechten en belangen van het openbaar onderwijs, het volksonderwijs bij uitnemendheid, tegen alle aanranding in veiligheid worden gesteld, doch die zich tevens zóózeer door billijkheid aanbeveelt, dat althans van deze zijde geen gegronde aanklachten meer tegen [de liberale partij] kunnen worden ingebracht". En hij voegde erbij: »Ik hoop niet zoo zeer op hare edelmoedigheid — ofschoon ik mij haar ook liefst in het bezit eener zoo echt ridderlijke, harten veroverende eigenschap voorstel — maar op de juistheid harer inzichten omtrent hetgeen den bloei der lagere school ten onzent kan bevorderen, en waartoe, ik herhaal het, in de allereerste plaats behoort, dat zij zich vrij kunne bewegen, in hare ontwikkeling niet op kleingeestige wijze gestoord of belemmerd worde, met andere woorden, dat aan het reeds veel te langdurig gehaspel over allerlei grieven en contragrieven een einde worde gemaakt".

De plannen des heeren Harting hier uiteen te zetten, ligt niet op mijn weg. Bovendien kan ieder ze uit de

brochure zelve het best leeren kennen [1]. Of dr. Harting bij bijzondere personen veel instemming gevonden heeft, is mij onbekend. Doch het officieele antwoord, 't welk hij bekwam, was de schoolwet van 1878, die aan edelmoedigheid zich niet te buiten gaat, en, blijkens de ervaring, voor de juistheid der inzichten haars ontwerpers geenszins pleit.

Immers, sedert zij afgekondigd is, heeft de beweging tegen de voorschriften onzer Grondwet omtrent het onderwijs steeds aan kracht gewonnen. Dacht dr. Harting nog op grondwettigen bodem een duurzamen vrede te kunnen stichten, reeds in '83 begreep prof. Spruyt, dat het langer niet ging, elke wijziging van artikel 194 eenvoudig te wraken met het bekende: »tot geen prijs!" Mondeling, en later schriftelijk — in De Tijdspiegel — kwam hij daartegen op, en kon zich al aanstonds beroepen op het oordeel van den secretaris der vereeniging Volksonderwijs, »wier overgroote ingenomenheid met het openbaar onderwijs algemeen bekend is en wier invloed er zooveel toe heeft bijgedragen, om de liberale partij te brengen in de moeielijkheden, waarin zij verkeert" [2].

En wat had deze onverdachte secretaris nu gezegd? O. a. dit: »ook ik voor mij zou meenen dat zekere beperking van de staatsbemoeiing hier eerder dan haar tegendeel in aanmerking behoort te komen. Meer in 't bij-

---

[1] Een duurzame vrede. Brief aan een vriend over de oplossing der schoolquaestie. Enkhuizen, 1877.

[2] Bladzij 321. (Maart-aflevering).

zonder stel ik mij voor dat overwogen moet worden, of het bekende »»overal"" in art. 194 onzer Grondwet niet zoodanige restrictie zou behooren te ondergaan dat hierbij uitgezonderd konden worden gemeenten of gedeelten van gemeenten, waar en voor zoo ver in de aldaar gevoelde behoefte door bijzonder onderwijs in voldoende mate voorzien bleek te worden" [1].

De secretaris van Volksonderwijs drukte zich waarlijk bescheiden genoeg uit. »Ik voor mij" en »ik stel mij voor".... Gelooft in 's hemels naam niet, dat ik een onbetwistbare waarheid meen te zeggen; neen, ik vermeld als mijne persoonlijke opvatting, en geef natuurlijk voor beter de stelling, niet dat er aanstonds noch zelfs maar binnenkort gehandeld, doch dat — met gepaste bezadigdheid — overwogen moet worden, of het bekende »overal" in artikel 194 wellicht achterwege kon blijven. Indien eens bleek — ik spreek onderstellenderwijs — indien eens bleek, dat in sommige gemeenten of gedeelten van gemeenten bijzonder onderwijs voldoende in de aldaar gevoelde behoefte voorzag, zoodat geen sterveling er eene openbare school begeerde, zouden we dan niet mogen overwegen, of de overheid zich misschien onthouden kon, er des ondanks zulk een school op te richten?

't Is waarlijk bescheiden genoeg. Toch oordeelde prof. Spruyt terecht: »Een zestal jaren geleden zouden die woorden voldoende geweest zijn, om den man, die ze sprak, alle aanspraak op den naam van liberaal te doen

[1] Bladzij 321—322.

verliezen" [1]. En ook in 1883 wekten ze nog heel wat opschudding in het liberale kamp. In De Humanist, die intusschen De Levensbode vervangen had, schreef dr. Van Vloten een paar opstellen ten betooge, dat artikel 194 der Grondwet »geen partijleus, maar een staatsbelang" is, en dat alles, wat de heer Spruyt en de secretaris van Volksonderwijs over eene wijziging van het artikel hadden te berde gebracht, op »drogredenen en kerkschroom in zake lager staats-onderwijs" neerkwam [2]. Ja dr. Van Vloten verklaarde in den aanhef van het eerste stukje zelfs, dat toen hij de vraag, of het artikel bij eene herziening der Grondwet moest opgegeven worden, had hooren uiten, 't hem voorgekomen was als bevond hij zich »in een belegerde vesting, waar men zich niet ontzag het eerste woord van overgave te laten hooren". »Een kleinmoedigheid" — voegde hij erbij — »steeds terecht met de zwaarste straf bedreigd".

Schrapping of wijziging van artikel 194 eene soort van landverraad, welks voorstellers, indien al niet doodgeschoten, dan toch doodgezwegen moeten worden. Dit is ten minste duidelijk. Trouwens, wat men den heer Van Vloten ook verwijten kon, neiging tot halfslachtigheid zeer zeker niet. Jammer slechts, dat op staatkundig gebied ook de grootste staatsman — een Bismarck incluis — rekening te houden heeft niet met zijn eigen denkbeelden alleen, maar ook met de denkbeelden van anderen. De werkelijkheid, zooals

---

[1] Bladzij 322.
[2] De Humanist (eenige jaargang) bladzij 499—513.

ze is, eensklaps te verkeeren in de werkelijkheid, zooals iemand meent, dat ze behoort te zijn, is eenvoudig onmogelijk. Te onderzoeken, hoever men op een gegeven oogenblik gaan kan, is voor mannen als Van Vloten echter een beginselloos »loven en bieden". Vol te houden, dat twee wegen elkaar onder stomper of scherper hoek kruisen kunnen, is in hunne schatting een miskenning aller wiskundige waarheden aangaande de rechte lijn en den kortsten afstand tusschen twee punten.

Van mij heeft de heer Van Vloten zulk »loven en bieden" niet behoeven te beleven. Toen mijn geschriftje Hun Program verscheen, was hij deelachtig geworden wat wij de eeuwige rust noemen — 't zij dan wijl we vreezen, dat alles er zwijgt; 't zij wijl we hopen, dat slechts de rede er spreekt.

Ook ik was — en ben bij voortduring — van oordeel, dat een halsstarrig vasthouden aan 't bewuste grondwetsartikel zeker nog langen tijd mogelijk is, doch niet dan ten koste van stremming onzer geheele staatsontwikkeling in vrijzinnigen geest.

Over hen, die mij bijvielen, spreek ik niet.

Maar het Handelsblad van 11 October '83 noemde mijne »schoolwet-theorie" mijn kwetsbare plek. Dit denkbeeld den 13den nader uitwerkende beweerde het blad, dat ik »de openbare school zou willen opofferen", en daarin kon het, als ten slotte gezegd werd, niet met mij meegaan.

Bedenk, dat van een opofferen der openbare school geen

spraak was geweest. Wijziging of schrapping van artikel 194 der Grondwet was uitsluitend aan de orde; en zelfs schrapping sluit het opofferen der openbare school geenszins in. Wat er na die schrapping met de openbare school gebeuren zal, hangt van den gewonen wetgever af. Zeide het Handelsblad den 13den October '83, niet met mij te kunnen meegaan, dan beteekende dit derhalve: artikel 194 moet gehandhaafd worden.

Ongeveer van dien tijd dagteekent de étonnement cérébral, waar ik nog steeds aan sukkel. Bijzonder onderwijs regel, het openbare aanvulling, of liever: opheffing van eene bepaling der Grondwet, waardoor het volstrekt onmogelijk is, dien toestand vroeger of later hier of daar in 't leven te roepen — alles zou daarmee op losse schroeven gesteld worden. Het Handelsblad achtte mij »te scherpzinnig om niet te begrijpen, dat er op die wijze feitelijk niets van het onderwijs terecht zal komen". In het Rotterdamsch Nieuwsblad van 22 October zette ik nog eens opzettelijk uiteen, hoeveel denkbeeldigs er ligt in de bezwaren, tegen grootere vrijheid van onderwijs aangevoerd; doch blijkens het Handelsblad van den 28sten was het aan dooven man's deur geklopt. Men wilde van geenerlei proefneming weten. »Wij zouden er eerst dan in kunnen treden, indien wij ons met dr. Betz overtuigd hielden, dat daardoor de school niet te gronde zou gaan. Doch zoolang wij het tegendeel vreezen, kunnen wij geen enkelen stap in de aangegeven richting doen. De heer Betz zelf is te billijk om dat van ons te vergen".

Ongetwijfeld; brengt elke aanraking van artikel 194

mee, dat er van het onderwijs niets terecht komt, en dat niet slechts de openbare school er in haar overmacht door gefnuikt wordt, maar de school als zoodanig er door ten gronde gaat, dan ware het onzinnig, aan »een enkelen stap" in de aangegeven richting ook maar te denken.

Aldus redeneerde het Handelsblad in 't laatste vierendeel des voorlaatsten jaars. Doch — les idées marchent. Het denkbeeld van grondwetsherziening had ondertusschen vorderingen gemaakt, en in 't begin van het vorig jaar verscheen het Verslag der Staatscommissie. Den 9den, 10den, 11den en 12den April wijdt het Handelsblad een hoofdartikel aan de voorslagen der Commissie betrekkelijk artikel 194. »Hetgeen wij hier vooral missen, is overtuiging. Het laat zich zeer wel denken, dat men, door ijver voor de openbare school vervoerd, haar tot geen prijs uit de Grondwet wil verwijderen. »»Ontheffen wij"", zoo kan men b. v. redeneeren, »»de overheid van de verplichting om overal voor voldoend onderwijs te zorgen, of liever lichten wij dat denkbeeld uit de eerste Staatswet, dan zien wij de heerschappij der onkunde, den geestelijken ondergang des volks te gemoet"". Dat had men kunnen betoogen".

Ja, dat had men kunnen betoogen — evenals het Handelsblad zelf het een half jaar vroeger tegen mij nog betoogd, of althans beweerd had. Toen verklaarde het zich buiten staat, »een enkelen stap" te doen in de richting, door prof. Spruyt, mij en vele anderen aangewezen; van het gansche onderwijs zou op die manier niets terecht komen.

En in April '84? »Dat had men kunnen betoogen. Wij zeggen niet, dat de stelling onbetwistbaar zou geweest zijn. Verre van dien, wij zijn het er volstrekt niet mede eens. Maar men zou althans iets beweerd hebben, en voor een beginsel opgekomen zijn; wat op zich zelf reeds verdienstelijk is". Laat artikel 194 geheel of gedeeltelijk los — daar kunnen beginselen voor pleiten. Handhaaf het, wijl loslating in uwe schatting het geheele onderwijs verderven zou — wederom strijdt gij voor een beginsel. Het Handelsblad is het met de stelling, waar gij in dit geval van uitgaat, wel niet eens — verre van dien; maar om beginselen is het haar te doen, en het gebrek aan overtuiging der Staatscommissie ergert haar. De Commissie gedroeg zich »kinderachtig"; het door sommige harer leden aanbevolen gegoochel met het woord »overal" vindt het Handelsblad onwaardig.

Doch wat wilde het Handelsblad nu eigenlijk? Alles laten zooals het is; »geen enkelen stap" doen? Wel neen; dezen keer is het Handelsblad het oneens met mr. Levy, oneens met dr. Van Vloten, oneens met de mannen van »geen enkelen stap" en »tot geen prijs!"

Met wien ter wereld is het Handelsblad het dan wel eens? Met het lid der Commissie mr. Farncombe Sanders. En hoe liet deze zich omtrent de zaak uit? »Vrede op dit gebied kan kwalijk verwacht worden zoolang de menschen blijven gevoelen en denken, en dus ook omtrent de hoogste vraagstukken op dit gebied van den geest, in denkwijze, en, wat hier noch meer beteekent, in gevoel, blijven verschillen. Maar juist daarom moet de Grondwet zich mijns

inziens bepalen tot het waarborgen, in den ruimsten zin, van de twee groote beginselen, vrijheid van godsdienst en vrijheid van onderwijs, behoudens de onmisbare waarborgen in het belang der maatschappij bij de wet te stellen" [1].

Vrijheid van onderwijs is thans de leus van het Handelsblad. »Ter voorkoming van misverstand voegen wij er echter aanstonds bij, dat in onze overtuiging aangaande de hoofdzaak geen verandering gekomen is. Wij zijn en blijven warme voorstanders der openbare school. Wij gaan zeer stellig niet mede met de heeren Lohman en Van Nispen, en evenmin met den heer Spruyt. Gaarne zullen wij nogmaals eene lans voor de neutraliteit breken, die in den jongsten tijd weer zoo droevig miskend is. Maar wat de Grondwet betreft, staan wij aan de zijde van den heer Farncombe Sanders. Ook wij zijn van oordeel, dat een voorschrift omtrent het karakter en de regeling der volksschool daarin niet behoort".

Paus Paulus IV stelde in 1559 den eersten voor de geheele Kerk geldenden Index librorum prohibitorum vast, en plaatste daarop o. a. het verslag, in 1538 door hem zelven — toen nog kardinaal Caraffa — omtrent in te voeren hervormingen aan Paulus III gedaan [2].

Il faut avoir le courage de son opinion. Noemde de heer Van Vloten artikel 194 »geen partijleus, maar een staatsbelang", en wilde hij het, op dat standpunt

---

[1] Verslag (officieele uitgaaf) bladzij 82.

[2] M. Philippson. Les origines du Catholicisme moderne. Bruxelles et la Haye, 1884. P. 203—204.

alleszins juist, in de Grondwet behouden; wie het uit de Grondwet wil doen verdwijnen, en zich daarbij beroept op mr. Farncombe Sanders, die het later uitdrukkelijk als partijleus brandmerken zou [1], liet het zonderling besluit om »geen enkelen stap" te doen wijselijk varen. »Moet de bepaling, dat »»van overheidswege overal openbaar onderwijs wordt gegeven"" in de Grondwet blijven staan? Ziedaar de vraag, die wij stelden en ontkennend beantwoordden", heet het in het Handelsblad van 10 April '84. Iets verder wordt de waarheid in het licht gesteld, dat grondwetsherziening onvermijdelijk, doch met behoud van artikel 194 onmogelijk is — volmaakt hetzelfde als waar ik op wees; kortom, het Handelsblad is van front veranderd. Wat nog in October '83 aangemerkt werd als een overloopen naar den vijand en als het bederf van geheel het onderwijs, is in April '84 niet eens een noodzakelijk kwaad, maar een dood onschuldige, voor de hand liggende maatregel.

Toch acht het Handelsblad tegenover een deel der liberalen verontschuldiging noodig. »Wij hebben ons voorbereid op bitse opmerkingen over het opofferen van overtuigingen en dergelijken. Maar wij zijn ons van betere beginselen bewust. Uit hetgeen we schreven blijkt, dat ons gevoelen op gansch andere gronden steunt. Die het daarmee niet eens is, kan ze bestrijden, maar hij bezige het wapen der verdachtmaking niet! Doch zelfs al mocht dit geschieden, het zal ons niet weerhouden, onze meening ronduit te zeggen. Nog minder zal het onze sympathie voor het

---

[1] Het kiesregt, enz. 's-Gravenhage, 1884. Bladzij 4.

openbaar onderwijs uitdooven. Wij wijden daar een derde artikel aan".

Dit derde artikel droeg den 11den April ten opschrift: De school van prof. Spruyt, den 12den: De school en prof. Spruyt.

Noch met het eene, noch met het andere deel des opstels hebben wij hier te maken. Artikel 194 der Grondwet is aan de orde. Behoort dat artikel eenmaal tot de geschiedenis, dan is het tijd om te gaan beraadslagen over »de school van prof. Spruyt" en over de school van een ander, de bestaande openbare niet uitgezonderd. Van de grootere of geringere sympathie, die hij voor deze heeft, mag dan ieder vrijelijk doen blijken. Met gelijke wapenen mogen haar voor- en haar tegenstanders elkaar dan bestrijden, en zelfs handhaving van den bestaanden toestand is als uitkomst niet ondenkbaar. Doch de Grondwet laat dan vrijheid; vrijheid niet tot verwaarloozing van het onderwijs, maar tot onthouding der overheid overal waar bijzondere vereenigingen of bijzondere personen in de feitelijke behoeften voorzien.

Zoover had het Handelsblad het in April '84 gebracht. De Amsterdammer stond toen nog op het rechtzinnig standpunt van »de" liberale partij.

Sprekende over eene brochure van mr. M. C. L. Lotsy — Het algemeen stemrecht, enz. — zei dat blad: »De schrijver gelooft zoo weinig in de kracht der kerkelijke [1]

[1] Eens en voor goed doe ik opmerken, dat ik voor mij de termen kerkelijk en clericaal evenmin verdedig als wraak. Met kerkelijken en clericalen worden bedoeld zij, die de staatkunde met godgeleerdheid ver-

partijen in den tegenwoordigen tijd, dat hij den raad geeft, te doen wat zij verlangen: artikel 194 (het bekende artikel over het openbaar onderwijs) schrappen uit de Grondwet" [1].

Ik heb mij, hoe onaangenaam ik het ook vond, nu en dan genoopt gezien, met mr. Lotsy te polemiseeren. In menig opzicht met hem overeenstemmend bejammerde ik, dat een onhandig vriend de goede zaak niet zelden meer benadeelde dan van een handig vijand te duchten viel. Ten aanzien van artikel 194 der Grondwet echter stelde hij — toch een warm voorstander der openbare school — zich op het eenige m. i. juiste standpunt. Ook volgens hem moeten wij het loslaten. De Amsterdammer zag daar alweer niets in dan: doen wat de kerkelijke partijen verlangen. Van mr. Lotsy zei De Amsterdammer wel is waar niet, wat De Protestant onlangs kortzichtig genoeg omtrent mij te kennen gaf, namelijk dat ik me aan de antirevolutionairen verkocht [2]; maar schrapping van artikel 194 was en bleef ook voor De Amsterdammer louter een toegeven aan de kerkelijke partijen.

Ten minste voor De Amsterdammer van 18 April '84. Niet ten volle een half jaar later — 28 September — lezen we in De Amsterdammer de uiterst diepzinnige stelling: »Men behoort, wenscht men grondwets-

---

mengen. Of dit geschiedt door deze of gene kerk, door rabbijnen, pastoors, predikanten op eigen hand, door leeken — dat alles is mij volmaakt onverschillig. Mij is het om de zaak te doen; niet om gevit over woorden.

[1] De Amsterdammer van 18 April '84.

[2] De Protestant van 18 October '84. Ik zal het er maar voor houden, dat dagen van strijd sommige menschen te zenuwachtig maken om kalm mee te strijden.

herziening, hen te kiezen, die zulk een grondwetsherziening mogelijk willen maken". 't Is schier onbegrijpelijk, dat iemand na de inspanning, tot deze ontdekking vereischt, nog bij machte is, verder te gaan. Maar De Amsterdammer blijkt onvermoeid, en weet ons te berichten: »Haar" — die grondwetsherziening — »te bereiken kan alleen geschieden op voorwaarde, dat men hetzij van ganscher harte, hetzij door de omstandigheden gedwongen, art. 194 prijsgeeft als eene bepaling der Grondwet".

Dus ten slotte toch »doen wat de kerkelijke partijen verlangen"? Zoo noemt De Amsterdammer het dezen keer niet. Grondwetsherziening keurt het blad noodzakelijk; daarom moeten wij hen kiezen, die haar mogelijk willen maken; en de gekozenen zullen moeten beseffen: »haar te bereiken kan alleen geschieden op voorwaarde, dat men hetzij van ganscher harte, hetzij door de omstandigheden gedwongen, art. 194 prijsgeeft als eene bepaling der Grondwet".

Had mr. Lotsy iets anders gezegd, of prof. Spruyt, of ik? De redeneering is onaantastbaar. Of er maanden noodig waren om tot haar te geraken, laat ik liefst onbeslist. Hoevele jaren zullen sommige liberalen behoeven om tot het inzicht te komen, dat loslating van artikel 194 hun niet slechts middel, maar doel behoorde te zijn? De Amsterdammer van 28 September onderstelde althans de mogelijkheid, dat het »van ganscher harte" geschiede. Ja De Amsterdammer van 28 November (slotartikel over »De elfde brief" van mr. Van Houten) heette het eene »daad van rechtvaardigheid"; er bovendien nog eens op wijzende, dat handhaving van het

artikel en onmogelijk maken van grondwetsherziening op hetzelfde neerkomen.

Les idées marchent. Verwonderlijk is de geringe vreugd, in 't antiliberale kamp betoond over de vele zondaren, die zich bekeeren.

Intusschen waren de Kamers ontbonden, en nieuwe verkiezingen uitgeschreven. Aanvankelijk eene stilte als des grafs. De grondwetsherziening bepaalde zich immers tot eene formaliteit, eene verandering van artikel 198. Ja wel; maar dezelfde Kamers, die hieromtrent — behoudens de koninklijke sanctie — de eindbeslissing hadden uit te spreken, zouden waarschijnlijk geroepen worden om gewichtiger herziening voor te bereiden. Daarop door De Standaard -- eere, wien eere toekomt — gewezen, ontwaakten zelfs de liberalen, en togen zij aan den arbeid.

Althans, zij geraakten in beweging — maar zonder program, manifest, leus of iets, wat naar een bepaald beginsel zweemde, waarvoor zij bij deze ongewone gelegenheid dachten op te komen. Het gehaspel tusschen Kappeyneanen en anti-Kappeyneanen zal een toekomstig geschiedschrijver van den overgang der negentiende in de twintigste eeuw misschien onvermeld laten. Hoogstens zal hij, daar beiden zich de meest »geavanceerden" noemden, eruit afleiden, dat in October 1884 »geavanceerdheid" bij de liberalen in Nederland als aanbeveling gold om lid te worden der zoogenaamde volksvertegenwoordiging. Dat de gekozenen zich werkelijk vooruitstrevend betoond hebben, zal hij, naar ik hoop, tevens kunnen boekstaven.

Zonder leus — zei ik — trokken de liberalen te velde. En dan artikel 194?

De eene candidaat verklaarde, het zonder voorbehoud te willen handhaven, maar sterk voor grondwetsherziening te zijn. Een tweede ontzeilde aan alle klippen door zijn warme sympathie met het openbaar onderwijs te betuigen. Weer een andere, op niet minder warme sympathie met dat onderwijs bogend, behield zich ten aanzien van artikel 194 zijne vrijheid uitdrukkelijk voor. De meesten zwegen erover, lieten zich kiezen, en gingen »zitten".

Doch wat den toestand teekent, is het volgende. In Dokkum werd de heer Van Welderen Rengers door de meerderheid der liberalen verzaakt, omdat hij er rond voor uitkwam, artikel 194 te willen loslaten. Maar in Delft werd de heer Farncombe Sanders door de liberalen candidaat gesteld, ofschoon hij zich aan gelijke en gelijkvormige buitensporigheid had schuldig gemaakt. In Tiel was mr. Pijnacker Hordijk een der uitverkorenen van de vrijzinnigen; dezelfde, die, minister zijnde, door eenige uitlatingen omtrent de verhouding tusschen openbaar en bijzonder onderwijs het bij de liberale partij voor goed heette verkorven te hebben, al kon hij zich op geen mindere dan Thorbecke beroepen [1].

Zonder program, zonder manifest, zonder leus — ik herhaal het. Of was wering der »kerkelijken" misschien de leus; wering van hen, die de godgeleerdheid overbrengen op staatkundig terrein? In drie districten kwam

---

[1] Zitting der Tweede Kamer van 28 September en van 12 December 1882.

de oud-minister Modderman van liberalen kant ter spraak. Vergeven en vergeten scheen, dat deze indertijd, als minister namens het ministerie de eedsquaestie voor neerlandsche volksvertegenwoordigers behandelend, zich beriep op ...... het Concilie van Trente, 't welk een Katholicisme deed geboren worden, waar zelfs Filips II zich tegen verklaard had [1]. Toch liberaal candidaat, of ten minste candidaat van liberalen, hadden toevallige omstandigheden hem niet doen bedanken.

Risum teneatis!

Velen onzer liberalen hebben zoo lang bij artikel 194 gezworen, dat het in hunne schatting met het liberalisme vereenzelvigd is. Willen zij grondwetsherziening .....

Ik ken liberalen, die haar noodzakelijkheid nog betwijfelen; evenals ik liberalen ken, die zich nog vleien met de hoop, dat artikel 194 geen onoverkomelijk struikelblok wezen zal.

Doch willen zij grondwetsherziening, en hebben zij zich duidelijk gemaakt, dat artikel 194 inderdaad een onoverkomelijk struikelblok is, dan zijn ze bereid het los te laten — echter met een zucht en onder protest.

Denkelijk als een paradox zal het hun daarom in de ooren klinken wanneer ik volhoud, dat artikel 194 het tegendeel van vrijzinnig is; ten minste wat het derde lid betreft, 't welk overal van overheidswege lager onderwijs voorschrijft. En 't is halfslachtig voor zoover het in het

[1] Dito van 4 October 1881. Zie hierbij Van Vloten's: De ministerieele eedpreek ontleed. (De Levensbode. XII, bladzij 485 vgg:).

vierde lid iets toestaat, waardoor die bemoeiing der overheid geheel overbodig worden kan.

Bij het geven van onderwijs vangt de taak der overheid eerst aan, waar bijzondere vereenigingen en personen te kort schieten. Niets anders leerde de minister Pijnacker Hordijk, en niets anders leerde Thorbecke, naar wien hij verwees. »Eene eerste wet [voor den Staat] is onthouding; onthouding van hetgeen zijne roeping als regtsvereeniging te buiten gaat. Het zijn in wezen, bestemming en middelen andere levensmagten dan de Staatsmagt, welke de kerk, het onderwijs, wetenschap, kunst maatschappelijk te vormen en te besturen hebben; magten in wier sfeer burgerlijk overheidsgebod of dwang niet te pas komt".

Het was op deze plaats uit Thorbecke's Narede, dat de heer Pijnacker Hordijk zich in de zitting der Tweede Kamer van 28 September '82 beriep. Hij wenschte zich te houden aan 't beproefde liberalisme van een Thorbecke, »misschien in de meening van sommigen door jongeren overschaduwd", doch naar wiens evenknie wij nog altoos even verlangend uitzien als drie jaren geleden.

Op onderwijsgebied komt volgens Thorbecke »burgerlijk overheidsgebod of dwang niet te pas". Maar wij dwingen niet, zegt gij; wij laten het bijzonder onderwijs vrij. Dat is juist het beginsellooze uwer manier van doen. Dwingt — dan past gij een beginsel toe. Laat vrij — dan past gij een ander beginsel toe. Doch richt het derde lid niet in alsof gij ten aanzien van het lager onderwijs het beginsel van dwang aanvaarddet, terwijl het vierde slechts met het beginsel van vrijheid te rijmen valt. Beweert des noods,

dat het in 1848 moeilijk anders kon. Doch beweert vooral niet, dat het beantwoordt aan het vrijzinnig ideaal der vrijheid van onderwijs. Gij wilt het handhaven uit vrees voor de Kerk. Mag ik, die buiten elke kerk sta, u doen opmerken, dat, zal er scheiding zijn tusschen Staat en Kerk, de Staat de Kerk evenmin te dwarsboomen als te steunen heeft?

Daarenboven, welk eene zwakheid van overtuiging, den triomf des liberalismus bedreigd te achten door het onderwijs, aan kinderen gegeven! Laat het kunstmatig wekken van meeningen aan anderen over, en vertrouwt voor uw eigen beginselen op den natuurlijken gang van zaken — gij hebt waarlijk geen reden tot klagen. Begrijpt in ieder geval, dat gij in den dienst uwer beginselen staat, niet uw beginselen in den uwen; zoodat het volmaakt onverschillig is, of gij de zegepraal uwer beginselen al dan niet beleeft.

Vrijheid van onderwijs, de vrije school, is een echt vrijzinnig ideaal. Niet voor hen, natuurlijk, wier vrijzinnigheid opgaat in het tegenhouden van alles, wat antirevolutionairen en Katholieken begeeren; maar wel degelijk voor hen, die vrijzinnig genoeg zijn om op staatkundig gebied, waar godgeleerde partijen niet thuis hooren, zich te gedragen alsof die partijen er ook niet gevonden werden. Wie zijn staatkunde inricht ten nadeele der godgeleerde partijen, doet in beginsel hetzelfde als haar aanhangers, die hunne staatkunde aan de belangen hunner theologie dienstbaar maken. Geen theologie op staatkundig gebied! Wie haar op dat gebied te woord staat — 't zij als vriend,

't zij als vijand — erkent hare aanwezigheid in plaats van ze te negeeren.

Vrijheid van onderwijs, de vrije school, is een echt vrijzinnig ideaal. Wil dit nu zeggen, dat de Staat zich aan het onderwijs niet mag laten gelegen liggen, en in geen geval zelf zich met het geven van onderwijs belasten mag? In 't allerminst niet. Onderwijs is noodzakelijk; en wanneer het, als b. v. vóór 1806, door particuliere personen of vereenigingen verwaarloosd wordt, is de Staat zeer zeker geroepen om tusschen beiden te treden. Maar wil dit laatste zeggen, dat in het begrip van den hedendaagschen Staat wering of belemmering van het bijzonder onderwijs opgesloten ligt? Evenmin; en de grootste voorstanders van uitbreiding der staatsbemoeiing durven ten onzent het bijzonder onderwijs niet onmogelijk te maken.

Ik beweer, dat liberalen, die in staatsalmacht geen heil zien, blijkens de geschiedenis van artikel 194 al het mogelijke doen moesten om het bijzonder onderwijs te bevorderen. De neutrale openbare school is een noodzakelijk kwaad. Zij is een kwaad wegens de neutraliteit; en zij is een noodzakelijk kwaad, omdat — en dus zoolang — het bijzonder onderwijs niet in alle behoeften voorzien kan, terwijl openbare gezindheidsscholen de overheid weer op 't gebied van den godsdienst zouden brengen. De vrienden der neutrale openbare school behoeven dan ook niet te duchten, dat zij met artikel 194 eensklaps verdwijnt. Zelfs mr. A. F. De Savornin Lohman erkent: »de opheffing der openbare school wordt slechts verlangd, voor zoover de vrije school in staat is haar te ver-

vangen; en het zal nog zeer lang duren, vóórdat het zóóver is" [1].

Hunnerzijds erkennen liberalen, dat die vrije school het ideaal is. Thorbecke vernamen we, en zullen we vernemen. Prof. P. W. A. Cort Van der Linden, te Groningen door een deel der liberalen tegenover mr. Van Houten candidaat gesteld, had in zijne oratie dat ideaal aangeprezen met eene warmte, die menigeen onrustbarend voorkwam [2]. Toch spreekt het van zelf — ik wil het des noods tot vervelens herhalen — dat noch hij, noch iemand onzer plan heeft, alle openbare scholen liever heden dan morgen te sluiten, en voortaan Gods water over Gods akker te laten loopen. Maar het derde lid van artikel 194 kunnen wij met een gerust geweten schrappen; en strikt genomen komt de geheele strijd op een strijd tegen dat lid, »de ellendige zinsnee", neer. Geen openbare lagere school ter plaatse waar niemand van zins is, er zijn kinderen heen te zenden — 't is verschrikkelijk! Zette de secretaris van Volksonderwijs te veel op het spel, toen hij in bedenking gaf, dat eens te overwegen? Wat

---

[1] Nog eens: Wat wil de antirevolutionaire partij? (Gewijzigde uitgave). Utrecht, 1884. Bladzij 8. Zie ook artikel 12 van het Program. De „geloovigen" kunnen dan ook onmogelijk wenschen, dat hunne vrije scholen uit openbare kassen betaald worden, of de ouders er subsidie uit krijgen. Immers, de overheid mag geen premie stellen op het geloof, en zou dus ten aanzien van „ongeloovige" vrije scholen eveneens moeten handelen. Elk geloof en elk ongeloof werd dan op algemeene kosten verspreid; allen voor, en allen tegen allen!

[2] De wet van het recht. Groningen, 1881. Bladzij 12, 13 en 46; daarbij echter 40 en 41.

is flinker: »overal" te schrappen in de Grondwet; of »overal" te schrappen in de practijk, en openbare scholen te dulden, die er niets van hebben dan den naam?

De vrije school een vrijzinnig ideaal — trachten wij ons die leus in te prenten. Dan spreken we echter niet over hetgeen terstond of in de naaste toekomst practisch mogelijk is. Wij spreken over de richting, waarin wij ons te bewegen, het doel, waar we naar te streven hebben. Wij wenschen met de kleine maatregelen te breken, en eene staatkunde van behendigheid eindelijk weer eens vervangen te zien door eene staatkunde van beginselen, d. i. van idealen. Zulk eene was de staatkunde van Thorbecke. »Werpt men mij tegen, dat ik mij, in mijne geloofsbelijdenis, door een ideaal laat vervoeren, ik zal antwoorden, dat de werkelijkheid steeds, zooveel mogelijk, naar haar ideaal moet worden gericht. Niemand heeft het in de hand; doch waarheen stuurt hij, die het niet in het oog heeft?" [1].

»Doctrinair" heet dit standvastig handhaven van een beginsel bij velen onzer hedendaagsche wijzen. »Zich verkoopen" noemen zij het in hun onnoozelheid, wanneer de handhaving van een beginsel onverwacht samenvalt met de wenschen van personen, die men om andere redenen liefst ontwijkt.

Een fraaie vrijzinnigheid, dat angstvallig luisteren naar onvrijzinnigen; dat stelselmatig neen, zoodra zij ja zeggen. Kibbelende kinderen gedragen zich niet anders.

---

[1] Narede, bladzij XVII—XVIII.

Een vrijzinnigheid, die niet verder reikt dan tot de partijgenooten, is de ware vrijzinnigheid niet.

Wat in de diepte der gemoederen omgaat, is mij natuurlijk verborgen. Doch stellig meen ik te weten, dat behoud van artikel 194 alle degelijke grondwetsherziening onmogelijk maakt, terwijl loslating ervan met degelijk onderwijs zeer goed kan samengaan. Dit komt mij zelfs zoo duidelijk voor, dat de gedachte zich aan mij opdringt, of het gejammer over het volstrekt niet bedreigde onderwijs misschien in angst voor grondwetsherziening zijn wezenlijke, maar onbewuste drangreden heeft.

Liberaal naar het uiterlijk, of liberaal ook in uw binnenste? Ieder ga bij zich zelven ter biecht. Nu vrijzinnige bladen als Handelsblad en Amsterdammer artikel 194 hebben laten schieten, kan men zich echter de moeite besparen, namens het liberalisme het behoud ervan te eischen. Met dat kunstje is het gedaan.

De liberalen moesten zich over artikel 194 schamen indien zij meenden, dat het van hen afkomstig is. Ik zal mij thans veroorloven, de geschiedenis ervan eenigszins in den breede uiteen te zetten. Toen ik haar bestudeerde, heb ik mij bij herhaling geërgerd Mocht het mij gelukken, in anderen even groote ergernis te wekken, dan ware artikel 194 alweer iets nader bij zijn val gebracht.

II.

»Vóór de omwenteling van 1795 bestonden in ons Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden geenerhande algemeene verordeningen ten aanzien van de Scholen, hooge noch lage. Ook konden er zoodanigen niet zijn, daar dit belang aan de gewestelijke voorziening en regeling was verbleven. Diensvolgens werd, in de tweede helft der zeventiende eeuw, in de verschillende Provinciën een Schoolreglement of Schoolorde geärresteerd, naderhand ook gerenoveerd en geämpliëerd. Zij bevatteden goede, heilzame, zelfs nog navolgenswaardige bepalingen en voorschriften. Door veroudering echter en het gebrekkig, of liever, allengskens schier geheel weggevallen, toezigt, onder welk de Lage Scholen, vooral die buiten de steden, oorspronkelijk stonden, waren dezen, over het geheel genomen, in menigerlei opzigt bijna tot niet geworden, of hadden zij een even somber als onaanzienlijk voorkomen gekregen. Scholen, die zich door de eigene oefening, kunde en beschaving harer onderwijzers onderscheidden, waren uitzonderingen" [1].

Eerst in de tweede helft der achttiende eeuw »kwam het belang der opvoeding en onderwijzing van de jeugd, en, in verband daarmede, eene verbetering der scholen meer en meer ter spraak" [2]. Nauwelijks was dan ook de Natio-

---

[1] A. Van den Ende. Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving. Deventer, 1846. Bladzij 1—2.
[2] Bladzij 2.

nale Vergadering op 1 Maart 1796 geopend, of er werden haar door verscheidene personen wetsontwerpen ter regeling van het onderwijs aangeboden. Met het onderzoek dezer stukken belastte zij een commissie uit haar midden, die den 10den Juni van hetzelfde jaar een verslag uitbracht, 't welk aldus aanhief: »Dat ware volksverlichting de rijke bron is van de weldadigste uitvloeiselen voor eene maatschappij van zedelijke wezens, de moeder van vrijheid en onafhankelijkheid, is eene waarheid, die voor ulieder geoefend oordeel geen betoog behoeft. Dwingelanden gevoelden dezelve en doofden de fakkel uit; menschenvrienden ontstaken dezelve en deden alom volksgeluk bloeijen; de schranderste wetgevers, van dit punt niet beginnende, zagen hunne weldoordachte ontwerpen mislukken, daar zij de domme dweepzucht de wapenen hadden in handen gelaten om ze te bestrijden en te verijdelen" [1].

De bemoeiingen der Nationale Vergadering bleven echter zonder gevolg, want reeds in Augustus 1797 werd dit lichaam ontbonden. De Staatsregeling van 1798 schreef in artikel 92 voor, dat het Uitvoerend Bewind zich, ter volbrenging zijner verschillende werkzaamheden, van acht agenten bedienen zou, »Eén van Nationaale opvoeding, waaronder begrepen is de Geneeskundige Staatsregeling, de vorming der Nationaale Zeden, en de bevordering van het openbaar Onderwijs, en van Konsten en Wetenschappen". Tot zijn taak behoorde o. a. het inleveren eener opklimmende lijst van geschikte leerboeken, om in de

[1] Bladzij 3.

scholen gebruikt te worden, in 't algemeen tot beschaving van het verstand, aanprijzing van goede zeden, opwekking van vaderlandsliefde, en voortplanting van republikeinsche deugden [1].

Voor dit agentschap werd, ter vervanging van Th. Van Kooten, tot andere werkzaamheden geroepen, in April 1799 Prof. J. H. Van der Palm benoemd. Den 9den Juni 1800 diende hij een breede memorie aangaande de toekomstige inrichting en noodzakelijke verbetering van het schoolwezen in, naar aanleiding van welke den 15den Juni 1801 de eerste schoolwet verscheen.

»Deze wet" — zegt Van den Ende — »betrof voornamelijk de Openbare of Gemeentelijke, ook eenigermate de Bijzondere Scholen, namelijk die der nu [2] tweede klasse. De bestaande afzonderlijke Scholen voor kinderen van bedeelden uit armenkassen waren in deze Wet niet betrokken: art. 1, 30 en 31. Omtrent de Bijzondere Scholen

---

[1] Zie artikel 4 en 5 der Instructie. (Bijlage I van de Schets.)

[2] Volgens artikel 3 van het Reglement voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs binnen de Bataafsche Republiek.

„De Bijzondere Scholen, in het vorig Art. vermeld, zijn van tweederlei Klasse.

1° De zoodanige, die — of bij uitsluiting behooren, het zij tot eenige Diaconie of eenig Godshuis, van welke Gezindte ook, het zij tot de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, het zij ook tot eenig ander, geheel op zich zelve staande, Gesticht, — of ten eenemale komen ten koste en laste van een of meerdere bijzondere personen, die zich tot derzelver oprigting en geregeld en toereikend onderhoud verbonden of onderling vereenigd hebben.

2° De zoodanige, die, zonder eenigerhande vasten onderstand of bezoldiging, haar onderhoud geheel en al vinden uit het provenu van de Schoolgelden en Kostpenningen der af- en aankomende leerlingen."

der nu tweede klasse bepaalde artikel 18 het volgende: »»Ieder Burger zal een Bijzonder School kunnen oprigten, om in hetzelve onderwijs te geven, even als in de Openbare Scholen geschiedt, doch daartoe alvorens admissie van het Gemeentebestuur moeten verkrijgen en even als de Openbare Onderwijzers worden geëxamineerd." " Bij de twee volgende artikelen, 19 en 20, werd de benoeming van een Plaatselijk Schoolbestuur over deze Bijzondere Scholen verordend en deszelfs werkzaamheden en pligten voorgeschreven" [1].

Hoe treurig de toestand was, blijkt uit de aanspraak, door Van der Palm den 16den Juli 1801 ter opening der bijeenkomst van schoolopzieners gehouden [2]. »In het onderwys der Scholen zelve is niet maar hier en daar iets te regt te brengen, maar alles, het een melaatscher dan het andere, te herstellen en te herscheppen. De Onderwijzers der jeugd, door het gemis van eenigerhande aanmoediging, door het uitblusschen van allen nayver, door gebrek aan noodige opleiding, en nog meer dan dit alles, door kommer en behoefte in een staat van diepe vernedering gezonken, hebben geen denkbeeld van den aart en het gewigt hunner bestemming, en beschouwen den man, die hen tot de hoogte derzelve wil opvoeren, als een hatelyken nieuwigheids-bejager, die hen aan zyne grillen wil opofferen en van het overschot der rust hunnes afgesloofden

1 Bladzij 9.

2 Bijlage II.

levens berooven. De leerwys der Scholen, slaafsch en werktuiglyk, geschikt om den lust der kinderen, in plaats van optewekken, uittedoven, ja van den beginne af te versmoren; om hunne verstandsvermogens, in plaats van die te ontwikkelen, voor hun gansche leven te verstompen, en om hun geheugen, niet met de kennis van nuttige zaken, maar met verwarde klanken optevullen; deze leerwys heeft niet te min alle de ontelbare aanhangers van het oude, die het voor een misdaad rekenen wyzer te willen zyn dan hunne Vaderen, tot even zoo vele driftige voorstanders. De leerboeken der Scholen, nutteloos voor het oogmerk waartoe zy dienen moeten, zonder belang en vervelend voor de jeugd, hebben nogthans, door hun inhoud en afkomst, een eerwaardig voorkomen by velen, die derzelver afschaffing en verwisseling met andere voor niets minder dan een heiligschennis houden. By de Ouders ontmoet men de verstgaande onverschilligheid voor de vorming van hun kroost, in hunne harten de grofste vooroordeelen, en in hunne huisgezinnen alle de gevolgen eener verwaarloosde opvoeding; by Gemeentebestuuren een geest van tegenkanting, zoo ras aan hun gezach onttrokken wordt eene voor hen onmogelyke bezorging van belangryke zaken; by de Kerkelyken afhankelykheid, kleinmoedigheid of dweepzucht, alle even doodelyk voor de hervorming der Scholen... der Scholen, waarvan het locaal alleen niet zelden eene onverwinnelyke hinderpaal stelt aan derzelver meest noodzakelyke verbetering".

»Indien immer eenige wezenlyke verbetering der Scholen zal tot stand gebragt worden, dan zal dezelve een voor-

werp moeten uitmaken der zorge van het Hoog Bestuur des Lands". Want »waaraan is voor een aanmerkelyk gedeelte het diep verval der Scholen toe te schryven? Is het niet aan het volslagen gebrek van een hoogst-noodzakelyk toevoorzicht? Aanschouwt de mannen, die zich gedurende een gansch leven, onder een aantal kwalyk opgevoede kinderen, moeten afsloven, terwyl bykans niemand zich om hun lot, of om de vruchten van hunnen zuren arbeid bekommert; nemen zy hun pligt waar met yver en met verstand, het ontbreekt hun aan alle aanmoediging of voldoening; volgen zy in het onderwys verkeerde grondregelen, niemand heeft lust om hen te onderrichten, en die daartoe den lust mogt hebben, dien ontbreekt het aan de noodige kunde; hunne Scholen worden niet bezocht, op de vorderingen hunner leerlingen geen acht geslagen; de bewustheid, dat zy onder geenerlei wezenlyk opzicht staan, doet hen, in het gemak van den ouden slenter, eenige verligting zoeken voor de verdrietelykheden van hunnen post; onbekend met geschriften, die hen, zoo lang zy nog in hunne jeugdige jaren zyn, zouden kunnen vormen en opleiden, hebben zy geen toegang tot personen, by wie zy eenige inlichting kunnen verkrygen: dus overgelaten aan zich zelf, genoodzaakt om zich naar alle de luimen en grilligheden der Ouderen te schikken, ten einde niet beroofd te worden van dat gedeelte van hun sober bestaan, 't welk uit de Schoolgelden voortvloeit, kwynen zy, zonder eenigen prikkel of weetgierigheid te kennen, in onkunde en vergetelheid weg, en laten niet zelden geene andere sporen van hun bestaan

achter, dan Weduwen en Kinderen zonder toevlucht of brood".

Aldus Van der Palm, een bezadigd man, over de »vrije", aan staatstoezicht onttrokken school zijner dagen. Wat de geschiedkundige beteekenis der »vrijheid van onderwijs" is, zal ons later blijken. Doch voor den grootsten vrijheidsvriend moet het vaststaan, dat van de vrijheid om het onderwijs weer tot iets dergelijks te maken, als Van der Palm beschreef, geen oogenblik spraak kan zijn.

Talrijk waren onder de schoolleeraren de »onwaardige voorwerpen, die by het verloopen van een verwaarloosd beroep of handwerk, of in de verlegenheid om met iets beters den kost te verdienen, zich nog altyd goed genoeg achteden, om als Onderwyzers der jeugd en Vormers van menschen op het tooneel te treden".

Wezenlijk, de leden der »voormaals Heerschende Kerk" hebben niet de minste aanleiding om te roemen over hetgeen die Kerk van het lager onderwijs gemaakt heeft in de anderhalve eeuw, gedurende welke het aan haar was toevertrouwd. Het ergste is, dat we hare tekortkomingen slechts door onwil verklaren kunnen; macht had zij meer dan genoeg. »De overheid was verpligt, door haar gezag en met hare materiële hulp, te zorgen voor het regt en de belangen der kerk. Allerlei zedelijke en stoffelijke ondersteuning werd haar dan ook verleend, 't geven van lager onderwijs, van staatswege bekostigd, aan de kerk overgelaten, — 't hooger onderwijs aan de belangen der Hervormde leer dienstbaar gemaakt, — 't lidmaatschap der kerk gesteld als vereischte van 't bekleeden van re-

geringsposten en hooge ambtsbedieningen" enz. [1]. Maar in plaats van hare macht te gebruiken ter invoering van een onderwijs, 't welk aan de behoeften der maatschappij voldeed, richtte zij het in »voor haar en voor de opleiding harer lidmaten in de eerste plaats — niet voor de behoeften der burgermaatschappij. Het leeren van den Heidelbergschen Catechismus was de spil, waarom het lager onderwijs zich moest bewegen" [2].

Trouwens, dit was op haar standpunt geheel in den haak. De Synode van Dordrecht had bepaald: »Scholen, in dewelcke de jonge jeucht in de Godsaligheyt ende fondamenten der Christelijcke leere behoorlijcken onderwesen worden, salmen niet alleenlijck in de steden, maer oock in alle dorpen oprechten, soo erghens voor desen geene en zijn opgerecht gheweest: ende sullen de Christelijcke Magistraten versocht worden, dat sij de School-meesters met eerlijcke gagien overal voorsien, opdat mannen tot dese bedieninghen bequaem mogen gebruyckt worden, ende sij des te vlytiger zijn in hare bedieninge. Maar insonderheyt dat de kinderen der armen om niet mogen onderwesen, ende van de weldaet der schole niet uytgesloten en worden. Tot deze bedieninghen der scholen zal niemant dan die een litmaet is der Gereformeerde Kercke, ende verciert met getuygenisse van een oprecht geloove ende vroom leven, ende in de Catechetische leere

[1] Mr. H. J. Smidt. Scheiding van Staat en Kerk. Assen, 1872. Bladzij 4.

[2] Aldaar in de tweede aanteekening.

wel gheoeffent, gebruyckt worden, ende die met onderteyckeninge zijner hant de Confessie en den Nederlantschen Catechismum toestaet, en heylichlijck belooft, dat hij na dese wijse van Catechiseren de joncheyt hem toe betrout, in de fondamenten der Christelijcke Religie neerstelijck sal onderwijsen" [1].

Op de lagere school derhalve niet slechts godsdienstig onderwijs, maar zeer beslist godsdienstonderwijs; de schoolonderwijzer tevens catechiseermeester — en waarlijk niet voor de leus. »Deser School-meesteren ampt sal wesen, alle hare discipulen, naer ghelegentheyt van hare jaren ende begrijp, twee dagen ten minsten in de weke, niet alleenlijck in 't van buyten leeren, maar oock in 't verstand der beginselen des Catechismi te oeffenen" [2].

Verzet tegen dien stand van zaken werd — we hoorden het van Van der Palm — als heiligschennis uitgekreten. Ik laat onbeslist of tegenwoordig iemand hem terugwenscht, al geloof ik voor mij, dat zelfs de christelijk-historischen het niet doen. »Christelijk" onderwijs begeeren ze nog steeds, maar »historisch" geenszins; ook voor Christenen staat de geschiedenis niet stil. Vreemd is het intusschen, dat men ten onzent het onderwijs van den beginne is gaan verbeteren zonder op leerplicht aan te dringen. Tegen onvoldoend onderwijs zijn maatregelen genomen; doch wie zijn kinderen van onderwijs geheel verstoken liet, bleef

---

[1] De seven-tiende Sessie. Zie: Acta ofte Handelinghen des Nationalen Synodi, enz. Dordrecht, 1621. Bladzij 55.

[2] T. z. p.

steeds ongemoeid. Dit vind ik in strijd met de logica. Het gebrekkigst onderwijs is, dunkt mij, altijd beter dan geen onderwijs hoegenaamd. Waarom van twee kwaden slechts het kleinste bekampt? [1]

De wet van 1801 werd niet veel ouder dan twee jaren, en reeds den 29sten Juli 1803 door eene nieuwe vervangen. »De spoedige opvolging der eerste Schoolwetgeving van 15 Junij 1801 door eene andere werd noodzakelijk wegens de Staatsomwenteling, die kort na de Besluiten en Publicatie van 22 Augustus 1801 inviel. De nu machtiger geworden foederalistische geest vorderde en drong tot verandering ook dier Wet".

Volgens de nieuwe Staatsregeling, in het einde van 1801 ingevoerd, werd het Uitvoerend Bewind door een Staats-Bewind, het Vertegenwoordigend Ligchaam door een Wetgevend, en beide, in velerlei opzigten, door Departementale Besturen, onder de oude gewestelijke namen en grenzen, vervangen. Echter had, volgens artikel 45 dier Staatsregeling, het Staatsbewind te zorgen ook voor de bevordering der opvoeding door eene daartoe geschikte inrigting" [2].

»Het voornaam karakter der tweede Schoolwetgeving" — schrijft Van den Ende — »was,

1. dat er geen onderscheid hoegenaamd tusschen Scholen

---

[1] Van den Ende deed een vergeefsche poging om leerplicht in te voeren. Zie de concept-wet bij Meylink, Officiele geschiedenis der wet van 1806. 's-Gravenhage, 1857. Bladzij 315 vgg.

[2] Van den Ende, bladzij 13.

en Scholen gemaakt werd, maar alle, welke ook, begrepen en omvat waren onder de algemeene benaming van Openbare Lagere Scholen;

2. dat, ten gevolge daarvan, de bepalingen omtrent het afleggen van examen dezelfde waren voor de onderwijzers van welke scholen ook; en
3. dat deze Wetgeving uitging deels van het Algemeene Lands-Bestuur, deels van dat in de Departementen" [1].

De departementale besturen van Brabant, Friesland, Overijssel en Zeeland deden hun plicht ten volle; dat van Groningen vervulde hem tot zekere hoogte; die van Utrecht, Holland en Gelderland lieten alles bij het oude. »In deze drie Departementen was, van de zijde der Besturen, tot het in werking brengen der Schoolwet van Julij 1803 niets gedaan vóór het tot stand komen der alweder nieuwe Staatsregeling des Bataafschen Volks, door hetzelve op 9 April 1805 en volgende dagen goedgekeurd en bekrachtigd, en als zoodanig op den 26sten dier maand door het Staats-Bewind der Bataafsche Republiek geproclameerd" [2].

Bij missive van 16 October 1805 gaf de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken der Bataafsche Republiek den Raadpensionaris in overweging, aan Hun Hoogmogenden voorstellen te doen ter herziening der schoolwetgeving [3].

---

[1] Bladzij 21—22.

[2] Bladzij 22.

[3] Meylink, bladzij 2 vgg.

Wij vernemen uit dat staatsstuk, dat de schoolwet van 1803 aanleiding gaf tot oneenigheid tusschen onderscheidene collegiën en besturen; dat zij, »schoon reeds meer dan twee jaren voorhanden, in de aanzienlijkste helft van ons Gemeenebest nog in het geheel niet in werking, en in de andere helft niet dan schoorvoetende tot stand gebragt is"; dat zij, hoewel naar 't oordeel van den Secretaris van Staat »gevestigd op de zedelijkste gronden en beginselen", toch »aan velerlei ongenoegzaamheden en onvolledigheden laboreert, hetwelk grootendeels moet worden toegekend aan de tijden, waarin, en aan de omstandigheden, waaronder zij vervaardigd en gearresteerd wierd"; eindelijk, »dat deze zelfde Schoolwet in verschillende opzigten aanloopt tegen de veranderde bepalingen op het stuk der Regering, zoo ten aanzien der hogere als lagere magten gemaakt". Tevens werd voorgeslagen, A. Van den Ende, wien reeds sedert den jare 1800 in verschillende betrekkingen de behandeling van onderwijs-quaesties was toevertrouwd, eene vaste aanstelling bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te geven. Het stuk ging vergezeld van een conceptwet, door Van den Ende ontworpen, en den 25sten Februari 1806 werd bij resolutie van het Wetgevend Ligchaam de derde schoolwet vastgesteld.

Artikel 1 bepaalde: »Het bijzonder opzigt over den staat en de inrigting der Lagere Scholen, alsmede over geheel het Lager Onderwijs, is, onder het oppertoezicht van den Raadpensionaris, of van den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken namens denzelven, en onder toevoorzigt van het Departementaal Landschaps-Bestuur,

alomme in dit Gemeenebest, opgedragen aan Personen, onder den naam van Schoolopzieners, welke (waar zulks vereischt wordt) dit opzigt oefenen onder medewerking van of gecombineerd met andere Personen en Commissieën of Collegieën, naar den aard der Scholen".

Deze commissiën, uit 's lands kas betaald [1], oefenden het toezicht op de lagere scholen uit, onverschillig of dit al dan niet openbare scholen waren. Artikel 2 van het reeds vermelde Reglement zeide: »De Lagere Scholen worden onderscheiden in dezulke, die uit eenige publieke, het zij Lands, Departementale, Plaatselijke, Geestelijke, Kerkelijke of eenige andere openbare kas hoegenaamd, geheel of gedeeltelijk regtstreeks onderhouden of ondersteund worden, of behooren tot een Gesticht, hetwelk op eenigerhande wijze uit eene publieke kas onderhoud of vasten onderstand erlangt, — en in dezulke, wier onderhoud, buiten bijdrage of toelage uit eenige publieke kas, gevonden wordt uit bijzondere Kassen, Fondsen, Toelagen of Penningen. De eersten heeten Openbare en de laatsten Bijzondere Scholen; ook worden derzelver Onderwijzers onderscheiden in Openbare en Bijzondere". Artikel 3 van het Reglement splitste — als we zagen — de bijzondere scholen verder in twee klassen. Doch al die scholen stonden door middel der schoolopzieners onder staatstoezicht.

Artikel 13 der wet van 1806 luidde:

»Niemand zal binnen de Bataafsche Republiek eenig

---

[1] Artikel 6.

Lager Onderwijs geven, dan die de vier navolgende vereischten bezit:

Vooreerst: Dat hij zijn goed burgerlijk en zedelijk gedrag door een of meer voldoende Getuigschriften kan bewijzen.

Ten tweeden: Dat hij de Algemeene Toelating tot het geven van onderwijs erlangd hebbe.

Ten derden: Dat hij, na en boven deze Algemeene Toelating, eene Speciale Beroeping, Aanstelling of Admissie tot deze of gene School, of voor deze of gene Plaats, wettiglijk verkregen hebbe.

Ten vierden: Dat hij zich na het verkrijgen eener Speciale Beroeping, Aanstelling of Admissie, met de Bewijsstukken daartoe betrekkelijk, bij den Schoolopziener van het District of de Plaatselijke Schoolcommissie, in persoon of schriftelijk vervoegd hebbe.

Zijnde hieronder niet begrepen de Onderwijzers, welke in particuliere Huizen inwonen, en aan Kinderen, tot dat Huis behoorende, onderwijs geven".

Behalve dat in 1806 onder »openbare school" ook scholen verstaan werden, die later als bijzondere gelden zouden, stelde de wet aan alle schoolonderwijzers bepaalde eischen. Maar nog gewichtiger dan dit artikel is het twaalfde:

»Geene Lagere School zal ergens, onder welken naam ook, mogen bestaan of opgerigt worden, zonder uitdrukkelijke vergunning van het respectif Departementaal, Landschaps of Gemeente-Bestuur, na vooraf gevraagde inlichting en bedenkingen van den Schoolopziener van het District of de plaatselijke Schoolcommissie.

Overweegt men nu, dat volgens artikel 10 van het Reglement de plaatselijke schoolcommissie door het gemeentebestuur in overleg met den schoolopziener benoemd werd, dan blijkt artikel 12 der wet een machtig wapen voor den Staat geweest te zijn.

Eene poging, om in de wet een artikel te doen opnemen, »waardoor zoodanige Fundatie-scholen, welke ad pios usus, als reeds bestaande gesticht zijn, of in 't vervolg gesticht mogten worden, zouden blijken van deze Wet geëxcipieerd en uitgezonderd te zijn", mislukte [1].

Gaan we thans na, welke plaats de regeling van 1806 aan den godsdienst op de lagere school liet.

»Alle Schoolonderwijs" — zei artikel 22 van het Reglement — »zal zoodanig moeten worden ingerigt, dat onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, de verstandelijke vermogens der kinderen ontwikkeld, en zij zelve opgeleid worden tot alle Maatschappelijke en Christelijke deugden."

Artikel 23 bepaalde: »Terwijl vastgesteld wordt het nemen van maatregelen, om de Schoolkinderen van het onderwijs in het Leerstellige van het Kerkgenootschap, waartoe zij behooren, geenszins verstoken te doen blijven, zal het geven van dit onderwijs niet geschieden door den Schoolmeester."

Artikel 24 hief aan: »De Schoolhouders en Schoolhouderessen zullen, na verloop van een nader te bepalen tijd,

[1] Meylink, bladzij 31.

niet vermogen op derzelver Scholen eenige andere Leer- of Leesboeken te gebruiken, dan welke uitgedrukt staan op eene algemeene Boeken-lijst, door den Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken te ontwerpen en te arresteren."

Over deze boekenlijst schreef Van den Ende later eenige Ophelderenende aanmerkingen [1], waar we o. a. in lezen: »Niet ernstig genoeg kan men intusschen de Schoolonderwijzers op het hart drukken, dat het volkomenst onderwijs in de verschillende gewone vakken van het lager onderwijs niet alles en zelfs geenszins het voornaamste is, hetwelk van hen gevorderd wordt. De bevordering en aankweeking van zedelijkheid en godsdienstigheid, beide gegrond op de Goddelijke Openbaring, zoo in de Natuur als in den Bijbel, moet in geheel hunne behandeling en onderwijzing hunner leerlingen de hoofdzaak zijn, en blijve hun dus steeds ten sterkste aanbevolen. Zonder deze zal de beste onderwijzing haar voorname steun, sieraad, doel en vruchten missen".

Al werd het leerstellig godsdienstonderwijs uitdrukkelijk aan anderen dan den schoolleeraar opgedragen, en al kwam de Bijbel niet op de boekenlijst voor [2], de bedoeling des schoolwetgevers van 1806 was buiten kijf, dat het onderwijs een godsdienstig, en bepaaldelijk een christelijk karakter hebben zou. Van den Ende oordeelde zelfs, dat die schoolwetgeving zich »inzonderheid door hare uitgedrukte

---

[1] Bladzij 369 vgg.

[2] Natuurlijk wegens de Katholieken, ofschoon deze reden, zoover ik weet, in de officieele bescheiden nergens vermeld wordt.

Christelijk-Zedelijke en Godsdienstige strekking" van de vorige onderscheidde[1]. »Neutraal" was de school van 1806 in 't allerminst niet. Zij was »christelijk" ; zelfs ademde zij een protestantsch-christelijken geest. Van den Ende, haar groote man, was oud-predikant. Onder de 58 schoolopzieners, die op zijn voordracht benoemd werden, waren 39 predikanten en 1 hoogleeraar in de godgeleerdheid tegen 3 pastoors. Neemt men nu in aanmerking, dat achter de namen van 2 leeken uitdrukkelijk vermeld staat, dat zij katholiek waren, dan zal men de 13 overigen wel voor protestantsch mogen houden[2]. Een corps van 58 leden bestond dus uit 53 Protestanten en 5 Katholieken. De Israëlieten kwamen toen ter tijd nog in 't geheel niet in aanmerking; en personen, tot geenerlei kerkgenootschap behoorend, waren zoo goed als onbekend.

Toch voldeed de wet van 1806 geenszins aan de eischen aller christelijk-geloovigen. Van den beginne werd door de meer rechtzinnigen onder de Gereformeerden strijd tegen haar gevoerd, en dat dezen in onze dagen de school van 1806 als »de school, waaraan de natie gehecht is", voorstellen, mag dan ook slechts betrekkelijk juist heeten. De natie — wel te verstaan het rechtzinnig gereformeerde deel der natie — zou tegenwoordig de school van 1806 misschien met voldoening aanvaarden. Toen dat deel der natie haar bezat, was het ondankbaar en onvoldaan.

---

[1] Van den Ende, bladzij 45. Zie ook artikel 8 en 11 der Verordeningen op het afnemen en afleggen der Examens, enz.; artikel 6 der Algemeene Schoolorde, enz.

[2] Meylink, bladzij 120 vgg: en 174 vgg:.

Bij missive van 30 Mei 1806 richtte de Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken tot »de Sijnoden der Hervormde Nederduitsche en Walsche Kerken, de Kerkenraden der Luthersche, Remonstrantsche en Doopsgezinde Gemeenten, en de Kerkvoogden der Roomsch Catholijke Gemeenten" eene aansporing om de van regeeringswege genomen maatregelen te ondersteunen en te bevorderen [1]. »Inzonderheid" — lezen we in dat stuk — »is er één gedeelte van het onderwijs der jeugd, ten welks aanzien het Gouvernement uwe medewerking inroept, namelijk het onderrigt in het Leerstellige der bijzondere Kerkgenootschappen, hulde doende aan de goede voorzieningen en inrigtingen, welke deswegens reeds onder U mogen plaats hebben. Te weten, het kan U niet onbekend zijn, dat er dusverre naauwelijks ééne school in ons Vaderland aanwezig was, alwaar door den onderwijzer eenig geregeld onderrigt in den Godsdienst gegeven werd. Het van buiten leeren en opzeggen van vragen en antwoorden uit eenig katechetisch leerboekje maakte al het Godsdienstig onderwijs op de scholen uit. Meer ook was, om verschillende redenen, van den Schoolmeester dus verre naauwelijks te verwachten of te vorderen. En schoon nu het Gouvernement zich vleit, dat de nieuwe Schoolinrigting ook dit heilzaam gevolg zal te weeg brengen, dat allengskens op de scholen een behoorlijk en wel ingerigt onderwijs in den Christelijken Godsdienst, voor zoo verre deszelfs geschied- en zedekundig gedeelte betreft, zal kunnen worden ingevoerd en

[1] Bladzij 139.

tot stand gebragt, zoo vermag het echter uit hoofde der tegenwoordige orde van zaken, nimmer van den schoolonderwijzer vorderen, of dezen opleggen, het geven van onderwijs in de leerstellige begrippen van bijzondere Kerkgenootschappen". De regeering had daarom gemeend, »dit onderwijs in het Leerstellige geheel en al van het Schoolonderrigt te moeten afscheiden", en noodigde nu de verschillende kerkgenootschappen uit »om het onderwijzen der voornoemde jeugd in [hunne] Godsdienstige Leerbegrippen geheel en al voor [hunne] rekening te nemen". »Daar gij" — zoo eindigde de missive — »het ongetwijfeld van belang zult rekenen, de onderscheiden Leeraars Uwer Gemeenten met den inhoud dezer bekend te maken, zoo verzoek ik slechts van U te mogen weten, hoe veel Exemplaren gij van dezelve te dien einde zoudt verlangen".

Onder de antwoorden, die op dit schrijven inkwamen, verdient opmerking dat van den aartspriester van Friesland [1]. »Zal de afgekeerdheid en verbittering eens eindigen, willen wij eens ware eendragt, vriendschap en liefde tusschen de verschillende Kerkgenootschappen heerschen zien, dan is, mijns gedachte, noodzakelijk, dat de Schoolmeesters zich van het onderwijs in het Leerstellige van de bijzondere Kerkgenootschappen onthouden, waar van ik alleen uitzondere, wanneer men van de braafheid en bekwaamheid van den Onderwijzer overtuigd is, en hij maar Kinderen van eene en hetzelfde Kerkgenootschap heeft; zonder dat, hooren dezen te vroeg, dat zij in Godsdienst verschillen,

[1] Bladzij 168 vgg.

de eene doet den andere verwijtingen; vele Schoolmeesters maken er geen werk van om dit te beletten. Het is nu wel kinderwerk, maar intusschen groeijen zij op, zij verwijderen zich hoe langer hoe meerder, de wrok vestigt zich in het hart, en hunne geheele godsdienst is dikwijls niets anders dan eene verkeerde ijver, die door den geest van den godsdienst, de christelijke liefde, weersproken en verfoeid wordt".

Geheel anders klonk het antwoord van »de Synode der Nederduitsche Hervormde Gemeente in Zuid-Holland" [1] en het bijna eensluidende der synoden van Noord-Holland en Gelderland.

»Wij vleien ons" — heette het in 't eerstgenoemde — »dat door de nu zoo duidelijk gemanifesteerde intentie van het Gouvernement, aan welke echter de Synodus nimmer heeft getwijfeld, het vooroordeel tegen de nieuwe School-inrigtingen, als of dezelve de strekking hadden, om het Leerstellig onderwijs in den Godsdienst te verlagen en hetzelve geheel en al door louter zedekundige leeringen en opwekkingen te doen vervangen, ten eene male zal worden uitgeroeid." Eene zeer handige voorstelling van zaken. Het leerstellig godsdienstonderwijs werd uit de scholen geweerd; en het godsdienstig onderwijs daar beperkt tot hetgeen de synode minachtend »louter zedekundige leeringen en opwekkingen" noemde. Dat deze maatregel niet de strekking had »om het Leerstellig onderwijs in den Godsdienst te verlagen", spreekt van zelf. Het werd eenvoudig van

[1] Bladzij 213 vgg.

het schoolonderwijs gescheiden; en in de schatting niet slechts van hedendaagsche liberalen, maar ook in die van den toenmaligen aartspriester van Friesland was die scheiding in het belang van het leerstellig onderwijs zelf.

De synode van Zuid-Holland trachtte nu wel niet, het leerstellig onderwijs als zoodanig weer in de scholen te brengen, doch de voorgeschreven geheele scheiding van dit onderwijs en het gewone schoolonderwijs was haar, ondanks den christelijken geest der nieuwe wetgeving, toch te kras. De Secretaris van Staat had haar uitgenoodigd, zijne missive ter kennis te brengen van de »Leeraars" harer gemeenten. Natuurlijk werden met die leeraren de predikanten bedoeld. De synode deed alsof de schoolonderwijzers genoemd waren, en van dezen gevorderd werd, dat zij hun leerlingen tot het vlijtig volgen der catechisaties zouden aanzetten. De synode verklaarde daarom, »dat de ontvangene Missive gebragt zal worden ter kennis der onderscheidene klassen, en door dezelve der bijzondere Kerken....... opdat de Kerkenraden aan de respective Schoolmeesters in hunne Gemeenten daarvan vriendelijke communicatie doen, er bijvoegende het vertrouwen dezer hooge Kerkvergadering, dat zij Schoolmeesters de heilzame intentie des Gouvernements zooveel mogelijk zullen bevorderen door hunne schoolkinderen en derzelver Ouders steeds op te wekken tot het behoorlijk gebruik maken der Catechisatiën bij de leeraren der Godsdienstige gezindte, waartoe zij behooren, en zich daarenboven de geringe moeite wel zullen getroosten van een lijst bij den Kerkeraad in te zenden, en van tijd tot tijd, bij voorbeeld om de drie maanden, aan te vullen, houdende

de namen der kinderen van den Hervormden Godsdienst, die bij hen ter school gaan, met bijvoeging eener aanwijzing van de zulke, die reeds genoegzaam in het lezen gevorderd zijn, om nog met meerder vrucht gebruik te kunnen maken van het onderwijs der Predikanten, met bijvoeging, immers in de steden, ook van derzelver woonplaats, opdat de Predikanten, ieder wat hun wijk betreft, daaromtrent kunnen geïnformeerd zijn".

De synode van Zuid-Holland wenschte dus aan de schoolonderwijzers, welke in die hoedanigheid niets met haar noch met het leerstellig godsdienstonderwijs te maken hadden, »vriendelijke communicatie" te doen van eene missive, voor de godsdienstleeraren bestemd; die schoolonderwijzers te nopen tot aanbeveling van het bijwonen der catechisaties van de verschillende kerkgenootschappen; eindelijk den gezamenlijken schoolonderwijzers bijzondere bemoeiingen op te dragen ten aanzien der kinderen van hervormde ouders, die hunne scholen bezochten [1].

Het spreekt van zelf, dat het den schoolonderwijzers vrij stond, de »vriendelijke communicatie" en de uitdrukking van »het vertrouwen dezer hooge Kerkvergadering" aan te nemen voor kennisgeving, en 't bijhouden en inleveren der bedoelde lijsten na te laten. Daarom verlangde de synode dan ook, dat hare plannen door de regeering officieel zouden worden goedgekeurd, en deze had de zwakheid, bij besluit van den Secretaris van Staat voor de

[1] Tegenwoordig wordt er van zekere zijde over geklaagd, dat de bijzondere onderwijzers ten dienste van den Staat eenige werkzaamheden te verrichten hebben!

Binnenlandsche Zaken van 25 September 1806 aan gener verlangen te voldoen [1]. Slechts hield zij zich aan artikel 6 der Constitutie voor het Koningrijk Holland van den 7den der vorige maand, 't welk de in 1796 uitgesproken gelijkstelling der verschillende godsdiensten handhaafde. Het maken van lijsten uitsluitend ten nutte der hervormde predikanten verviel daardoor. De leden der Commissiën van Onderwijs in de Departementen werden gemachtigd:

a. »Om alle Schoolonderwijzers, zoo in openbare als bijzondere Scholen, als mede alle Schoolhouderessen aan te manen om aan de respective Kerkenraden of andere Kerkelijke Personen hunner Stad of Plaats, op een daartoe door dezen gedane aanzoek, op te geven de namen, als mede de woonplaats, voor zoo veel de Steden aangaat, hunner Scholieren, tot zoodanig Kerkgenootschap behoorende van welks kant de aanvrage geschiedt, en deze lijst van half jaar tot half jaar geregeld aan te vullen, en voorts alle toezigt en zorge te dragen, dat hunne Scholieren een naarstig en gezet gebruik maken van de Catechisatiën, welke ten hunnen behoeve door de respective Leeraren hunner Kerkgemeenten zijn aangelegd; met vrijlating voor het overige aan de gezegde Commissiën der Kerkenraden of andere Kerkelijke Personen, om zich, dit noodig oordeelende, van tijd tot tijd naar een of ander, tot gemelde Catechisatiën betrekkelijk, op de School zelve te informeren."

[1] Meylink, bladzij 231 vgg.

De synode van Zuid-Holland had dus alle reden om met den uitslag harer pogingen tevreden te zijn. Den predikanten was, in die hoedanigheid, de toegang tot elke school geopend, en zij konden gevolg geven aan het uitgesproken voornemen: »dat de Kerkenraden van hunne zijde mede, telken vierendeel jaars, eene commissie in de Scholen zullen zenden, op een convenabel uur, ten einde den Meester berigt te doen van het al of niet gezet gebruik maken van hun onderrigt, en of de kinderen zich naar behooren bevlijtigen, alsmede om zich te informeren naar de vorderingen der jongere kinderen, of dezelve niet ook weldra van hun onderwijs zouden kunnen profiteren, hen opwekkende tot vlijt en een geschikt gedrag, opdat zij spoedig de eer en het voorregt zouden erlangen, om door den Meester ook ter Catechisatie gezonden te worden; dat dit toch eene eer en voorregt is, zal de Meester hen gaarne bij iedere gelegenheid inscherpen".

De synoden (namelijk die van Zuid-Holland, Noord-Holland en Gelderland) hadden zich echter nog het verzoek veroorloofd, dat de school-autoriteiten mochten »geïnformeerd zijn, dat de Kerkenraden alzoo geene veranderingen in de School-Reglementen beoogen of zich indringen in hetgeen niet tot hun vak behoort, maar speciaal ad hoc door het Politiek Bestuur zijn gevolmachtigd". Het politiek bestuur toonde zeer goed te weten, met wie het te doen had, zoodat het zijnerzijds dit ad hoc nog eens toelichtte. 't Ware stellig beter geweest, predikanten, of godsdienstleeraren in 't algemeen, als zoodanig geen toegang tot de openbare scholen te verschaffen; want al kwamen zij ad hoc,

welbespraakte lieden van hun slag dwalen zoo licht van hun eigenlijk onderwerp af. Hoe dit zij, de regeering achtte het geenszins overbodig, te zeggen, dat de »Schoolopzieners en door hen de Plaatselijke Schoolcommissiën tevens bij dezen, ingevolge de uitdrukkelijke verklaring op het aanzoek zelve der Sijnoden voornoemd, worden geïnformeerd, dat dezelve geenszins beoogen zich te mengen in het geen tot het toezigt over de Scholen behoort, zullende de Kerkenraden of Leeraren der onderscheiden Kerkgenootschappen zich alleen houden bij het geen het Leerstellig Godsdienstig onderwijs der Scholieren betreft, zonder zich eenig gezag of invloed over den Schoolmeester als zoodanig, of deszelfs Schoolwerkzaamheden, aan te matigen, als behoorende dit bij uitsluiting, geheel en al aan het Politiek Bestuur, en aan de Personen, van deszelfswege daar toe expresselijk benoemd en gequalificeerd".

In minder officieele termen, doch niet minder duidelijk: de synoden verlangden voor de predikanten het recht van toegang tot de scholen, en vraagden dien toegang onder voorwendsel, dat zij met de schoolonderwijzers hadden te spreken over de geschiktheid der kinderen om ter catechisatie te gaan. Ik zeg: onder voorwendsel; want schriftelijk, of mondeling doch buiten de school, kon die zaak natuurlijk even goed behandeld worden. Van den anderen kant wenschten de synoden hare predikanten tegen verzet der schoolopzieners en onderwijzers gevrijwaard te zien. Met veel tact beriepen zij zich daarom op de missive der regeering, welke hun de zorg voor het leerstellig godsdienstonderwijs aanbeval, en verzochten zij het staatsgezag,

ieder wien het aanging onder het oog te brengen, dat zij ad hoc kwamen ter voldoening aan den wensch der regeering! Door deze de voordeur uitgezet traden de bemoeizieke predikanten, aan hare hand nog wel, de achterdeur weer binnen..... ad hoc; en de regeering nam dan ook de vrijheid, helder in 't licht te stellen, dat zij wel ad hoc, doch slechts ad hoc kwamen.

Het gedrag der drie synoden ten dezen schijnt, oppervlakkig beschouwd, hoogst zonderling.

Uit de omstandigheid, dat Van den Ende zelf oudpredikant was, en van de 58 schoolopzieners niet minder dan 40 protestantsche godgeleerden waren, zou men afleiden, dat in de openbare school van 1806 het geloof niets te duchten had. Doch Van den Ende en de schoolwetmannen van 1806 behoorden tot de vrijzinnigen van hun tijd, en het streven der synoden was klaarblijkelijk, den band tusschen de openbare school en de Kerk niet geheel te laten verbreken. Op haar standpunt hadden ze daar gelijk in. De regeering bleef in de keus der schoolopzieners vrij; en al waren de toenmalige voor 't meerendeel hervormde predikanten, de mogelijkheid bestond, dat dezen eenmaal de minderheid, of zelfs geheel uit het schooltoezicht gehouden werden.

Bovendien was »de school, waaraan de natie gehecht is" den eenzijdigen vrienden van den Heidelbergschen Catechismus reeds bij hare geboorte een doorn in het vleesch. Wij vernamen de toespeling op het vooroordeel, alsof zij, het leerstellig godsdienstonderwijs van de school bannende,

dit onderwijs in minachting wilde brengen. Den 25sten Februari 1807 vond het Bestuur des Landschaps Drenthe het noodig, de meer verlichten, inzonderheid de leeraren der verschillende kerkgenootschappen en de schoolonderwijzers, »dringend" op te roepen »om de edele bedoelingen van het Gouvernement, betrekkelijk het verbeterd Schoolonderwijs, bij alle geschikte gelegenheden voor de minkundigen open te leggen, en den weldadigen invloed overtuigend aan te wijzen, welken een doelmatige leertrant der eerste beginselen zoo wel, als van de meer verhevene wetenschappen niet slechts uiterlijk op het volksgeluk, deszelfs nijverheid, industrie en de bevordering van alle nuttige kunsten hebben zal, maar vooral ook, dat de aangeleerde kundigheden hier in het naauwste verband staan met een meer verstandige beoefening van den Godsdienst, om alzoo aan het vooroordeel, de huichelarij, of domheid, die wapenen te ontnemen, waar mede deze vijandinnen van orde en ondergeschikt vertrouwen, onder den glimp van gevaarlijke nieuwigheden af te weren, nu reeds zulk een geruimen tijd, de eenvoudigen en ongeletterden vooringenomen, en den algemeenen bijval, of medewerking in dezen, hebben tegengehouden of vertraagd." [1]

Elders lezen we: »Het dwaze denkbeeld, dat het alleen om taalkennis bij de verbeterde inrigting te doen was, wijkt meer en meer, en de Onderwijzers beginnen hoe langer hoe meer te begrijpen, dat de verstandelijke, zedelijke en godvruchtige vorming der jeugd het hoofddoel van alles is,

---

[1] Bladzij 252 vgg.

en dat het onderwijs in lezen, schrijven enz. alleen als middel daartoe, en dus niet als eindelijk oogmerk van het schoolgaan beschouwd moet worden" [1].

Van Zeeland heet het in 1808: »Waar de Schoolonderwijzers liefhebbers zijn van het Schoolonderwijs, en der Schoolverbeteringe toegedaan, daar slijten doorgaans de vooroordeelen meest; inzonderheid de vooroordeelen opzigtelijk het Godsdienstig onderwijs; daar men moet toestemmen, dat, waar het onderwijs naar Art. 22 van het Reglement voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs wel wordt ingerigt, hetzelve, uit een Godsdienstig oogpunt beschouwd, het voormalig zoogenaamd Godsdienstig Onderwijs in de Scholen oneindig te boven gaat" [2].

In 't volgend jaar vernemen we uit Maasland: »Er zijn verscheiden Onderwijzers, die zich met moed verheffen boven onkunde en vooroordeel, waarmede zij te worstelen hebben, en die zich gaarne eenige opoffering getroosten, om nuttig te zijn aan de groote zaak der opvoeding van het aankomend geslacht" [3]. Uit Zeeland hooren we: »Het getal van Schoolonderwijzers, welke een beter denkbeeld van den aard van het verbeterd Schoolonderwijs hebben, vermeerdert, inzonderheid op de Dorpen; maar de vooroordeelen hunner Gemeenten en hunne afhankelijkheid van dezelve houdt hen nog op te vele plaatsen in de uitoefe-

[1] Bladzij 287.

[2] Bladzij 289—290. (Het aangehaalde artikel werd hier op bladzij 38 meegedeeld).

[3] Bladzij 343.

ning op, of verhindert dezelve geheel en al" [1]. In Utrecht soortgelijke klachten. »Men vindt immers nog ouders, die, het welzijn hunner kinderen verwaarloozende, alleen den wintertijd aan het schoolgaan dienstbaar maken. Elders treft men er aan, die den Onderwijzer in het volgen der nieuwe leerwijze tegenstaan, en, te zeer gehecht aan de oude vooroordeelen, het nieuwe met zooveel hoofdigheid verwerpen, dat het schijnen zou, als of er een nieuw geslacht zou moeten opstaan, eer de geest van deze plaatsen verbeterd worde" [2]. In Gelderland had men te strijden tegen »de onwilligheid van sommigen der opgezetenen, om hunne kinderen naar de verbeterde leerwijze en uit betere boeken te doen onderrigten", als ook met »de onkunde of zelfs halstarrigheid van sommige Onderwijzers, om de verbeterde leerwijze en betere boeken in te voeren" [3]. In Overijssel hebben krachtige maatregelen »eindelijk allen tegenstand, door vooroordeelen, onkunde of zucht tot tegenstreving op vele plaatsen in den weg gebracht, ten eenemaal doen verdwijnen" [4]. In Friesland stuit men nog altijd »op vooroordeel en tegenkanting" [5].

Uit dit alles blijkt, dat ook de school van 1806 velen te »neutraal" voorkwam. Wordt zij tegenwoordig door orthodox gereformeerden de school genoemd, waar de natie aan gehecht is, dan volgt daaruit, dat deze rechtzinnigen

---

[1] Bladzij 344.
[2] Bladzij 346—347
[3] Bladzij 348.
[4] Bladzij 349.
[5] Bladzij 351.

de onrechtzinnigen zijn van het begin der eeuw. *Les idées marchent*. Maar de schoolwet van 1806 was noodig wegens de schandelijke verwaarloozing van het onderwijs naar de voorschriften der Synode van Dordrecht [1].

III.

»Alle wetgeving ter zake van scholen en onderwijs gaat uit van het beginsel, dat de Landsregering schuldig is hare zorg te laten gaan over alle gelegenheden tot onderwijzing en opvoeding der jeugd, van welke jaren en sexe ook, buiten het ouderlijk huis. Dit beginsel gaat uit van het belang der jeugd, der maatschappij, der Landsregering zelve (52). Welken naam die gelegenheden dragen, openbare of bijzondere, of welke haar aanleg en doel zij, burgerlijk of godsdienstig, dit kan noch mag in de verschuldigde zorg der Regering ten opzigte der jeugd of jongelieden, die er in worden opgenomen, geenerhande verschil maken. 't Is blootelijk wegens den uiterlijken stand dier gelegenheden, dat zij worden onderscheiden. Allen, welke ook, zijn en blijven voor de Landsregering en hare zorg volkomen gelijk. Of zoude dat uiterlijke of ook eenig innerlijk doel dier gelegenheden een deel der vaderlandsche

---

[1] Zie ook in Van den Ende's *Handboek voor onderwijzers* (Amsterdam, 1803) de meedeelingen van ds. Floh.

jeugd aan de Landsvaderlijke zorg kunnen onttrekken?"[1]

Aldus Van den Ende. In aanteekening 52 worden plaatsen uit de Verhandeling over het staatkundig belang der openbare opvoeding van D'Herbigny (Brussel, 1830) vermeld, allen op de stelling neerkomende, dat »vrijheid van onderwijs" slechts in den schoot des huisgezins mogelijk is. Onderwijs buiten 's huis gegeven, heet daar »openbaar"; en met aanhalingen uit Aristoteles, Montesquieu en Rousseau wordt de stelling verdedigd: »immer zal het waar zijn, dat een burger den stempel moet dragen van het Gouvernement, onder het welk hij met eigen bewilliging leeft". Dit geeft dan aanleiding tot de vraag: »Hoe zouden nu burgers deze nationale karaktertrekken kunnen erlangen in een Staat, alwaar het elk vrijstond allerlei wijze van opvoeding in te voeren?"

Is het onjuist, de school van 1806 als »neutraal" voor te stellen, even onjuist is het, haar »vrij" te noemen. Aanhangers van »de vrije school", die de school van 1806 prijzen, verstaan onder vrijheid blijkbaar slechts de vrijheid om te leeren, wat hunne goedkeuring heeft.

»De opvoeding" — zoo oordeelde D'Herbigny, en Van den Ende met hem — »moet zijn in handen van het Gouvernement". »De tegenstrijdige stelling daarentegen kan men niet anders aanzien dan als eene gevaarlijke nieuwigheid, die bij eenigen het gevolg is van valsche redeneringen, maar bij anderen, fijner in hunne plannen, een wijd omvattend doel heeft. Deze laatsten, welke om

[1] Van den Ende, bladzij 58.

vrijheid van onderwijs vragen, opvolgers van diegenen, welke hetzelve weleer bemagtigd hadden, kennen al te wel de waarde van dit noodlottig geschenk en het gebruik, dat hunne schranderste voorgangers er van gemaakt hebben. Gelijk dezen weleer, zien zij in de vrijheid van onderwijs het zekerste en krachtdadigste middel om zich van verstand en hart meester te maken, ten einde deze naar dat doel te leiden, waarnaar zij streven, en waarvan zij alleen het geheim kennen".

De vrijheid van onderwijs werd door Van den Ende en de zijnen op staatsrechtelijke gronden gewraakt; de burgers moesten »den stempel van het Gouvernement" dragen. Wie vrijheid van onderwijs begeerden, werden geacht, slecht te redeneeren, of te behooren tot de welbekenden, die steeds om vrijheid schreeuwen wanneer zij buiten machte zijn, dwang te oefenen; de vrijheidsvrienden uit opportunisme, niet uit beginsel.

Maar de wet van 1806 erkende toch ander bijzonder onderwijs dan dat in 't gezin? Zeer zeker; doch de artikels 12 en 13 gaven der regeering gelegenheid om het bijzonder onderwijs te belemmeren [1].

De tijden waren voor dat onderwijs niet gunstig. Landsvaderlijk als ze was strekte de regeering hare zorg zelfs tot de godsdienstige scholen der Israëlieten uit. Mr. A. F. De Savornin Lohman doet het voorkomen, alsof zij daarbij het beginsel huldigde, 't welk voor kinderen van

---

[1] Thorbecke. Aanteekening op de Grondwet. Tweede uitgave. Amsterdam, 1843. II, bladzij 297, 1⁰ aanteekening.

verschillend geloof ook verschillende openbare scholen eischt [1]. Dit is nochtans onjuist. Het besluit van 10 Mei 1817 schreef in paragraaf 5, onder letter *e* voor: »dat de kinderen die op godsdienstige armen-scholen onderwijs genieten, ook de stads armen-scholen frequenteren, en dat op plaatsen, waar laatstgemelde of andere derzelver plaatsvervangende inrigtingen ontbreken, het l a g e r o n d e r w ij s bij het godsdienstige zal worden gevoegd, en in zoo verre de g o d s d i e n s t i g e s c h o o l tevens aangemerkt als eene o p e n b a r e l a g e r e s c h o o l". De godsdienstige school, welke tevens als openbare lagere school aangemerkt werd, was dus uitzondering en diende tot behulp. Waar de gelegenheid bestond, moesten de kinderen der arme Israëlieten de gewone openbare lagere school bezoeken, 't geen echter niet belette, dat ook daar ter plaatse de inrichting hunner godsdienstige scholen door de regeering, in overleg met »de daartoe meest geschikte Rabijnen", geregeld werd. De ondersteuning van de godsdienstige scholen der Israëlieten uit openbare kassen is een ander vraagstuk, 't welk ik hier moet laten rusten. Slechts zij aangestipt, dat het besluit uitdrukkelijk in aanmerking nam den onwil van de meeste gegoede Israëlieten om die scholen te bekostigen.

Wij zagen reeds, dat de wet van 1806 volstrekt niet bij alle Protestanten bijval vond. De orthodoxen dier dagen hadden er bitter weinig mee op. Godsdienstig onderwijs, ook voor Katholieken geschikt, en tot het ontvangen

[1] D e s c h o o l w a a r a a n d e n a t i e g e h e c h t i s. Amsterdam, 1876. Bladzij 57—58.

waarvan de regeering zelfs kinderen van Israëlieten zonder grove onbillijkheid dwingen kon, was het eenzijdig godsdienstonderwijs niet, dat zij begeerden.

Van den anderen kant waren lang niet alle Katholieken met de nieuwe regeling zoo ingenomen als de aartspriester van Friesland getoond had te zijn. Vooral na de vereeniging van België met Noord-Nederland kwamen de Katholieken met bezwaren voor den dag. Dit alles gaf aanleiding tot het indienen, bij boodschap van 26 November 1829, van een nieuw ontwerp van wet op het openbaar onderwijs [1]. De inhoud der boodschap luidde: »Bij het openen uwer tegenwoordige zitting hebben Wij aan U Edel Mogenden ons voornemen te kennen gegeven, om eene wet op het openbaar onderwijs aan de beraadslagingen van U Edel Mogenden te onderwerpen, ten einde door gemeen overleg meerdere vastheid te geven aan de milde beginselen, naar welke, met opzigt tot dat gewigtig onderwerp, moet gehandeld worden. Wij voldoen aan die kennisgeving door het ontwerp van wet, hetwelk hiernevens aan U Edel Mogenden wordt aangeboden. De zamenstelling van hetzelve was met vele en groote moeijelijkheden vergezeld: daarbij toch moest altijd in het oog worden gehouden de verpligting van elke Regering, bovendien in de Nederlandsche Grondwet uitdrukkelijk bepaald, om voor het openbaar onderwijs bij aanhoudendheid te zorgen; de noodzakelijkheid om genoegzame waarborgen tegen het, in

---

[1] Het stuk werd opgenomen in de Nederlandsche Staats-courant van den 28sten. Openbaar heet hier alle onderwijs dat niet huisselijk is.

deze vooral zoo gevaarvolle misbruik eener betamelijke vrijheid te bezitten; en Onze opregte begeerte om, voor zoo verre zulks met Onze pligten overeenkomstig is, aan de geuitte wenschen voldoening, en aan de bestaande meeningen geen aanstoot te geven. De overweging van dit alles zou onoverkomelijke zwarigheden opgeleverd hebben, indien men niet alle de deelen van het ontwerp aan ééne hoofdgedachte ondergeschikt en één hoofdbeginsel, dat van vrije uitoefening, overal ten grondslag had gelegd. Evenwel heeft dit beginsel in zoo verre beperkt moeten worden, als de welvaart en de zekerheid van den Staat dit vereischen; en wordt daarbij aan ons overgelaten, om, ter voldoening aan hetgeen ons opgelegd is, in het geheele Rijk een openbaar onderwijs te behouden, evenredig aan de verstandelijke en zedelijke behoeften der natie, en hetwelk evenmin van de wisselvalligheid der bijzondere inrigtingen afhankelijk is, als het hare oprigting en meest mogelijke ontwikkeling belet."

De bedoeling was dus, aan dat gedeelte van het openbare onderwijs, 't welk wij tegenwoordig »bijzonder" noemen, grootere vrijheid te geven. Nadat de Tweede Kamer den Koning verzocht had, zijn voorstel in nadere overweging te nemen, en hij het daarop had ingetrokken, verscheen het besluit van den 27sten Mei 1830, houdende wijzigingen in de bestaande bepalingen omtrent het onderwijs. Het tweede lid van den considerans luidde: »willende al aanstonds, bij wijziging der bestaande verordeningen, het daaromtrent in onderscheidene gedeelten van het Rijk bestaande verschil, ten aanzien van sommige bepalingen, doen ophouden, en aan de beginselen van vrijheid nopens

het onderwijs, onder de noodige voorzorgen, meerdere ruimte verleenen, en verlangende tevens den voortgang van het lager onderwijs meer en meer te bevorderen".

De strekking was dus dezelfde als die van het wetsontwerp. De regeering wenschte aan het onderwijs meer vrijheid te geven. Zij wenschte die, blijkens sommige bepalingen, ook aan het lager onderwijs te geven. Of deze bepalingen doeltreffend waren, gaat ons niet aan; 't is ons louter om het voornemen, den heerschenden geest te doen. [1]

IV.

Het wetsontwerp van 26 November was nog bij den Raad van State, toen in 1829 bij W. C. Wansleven te Zutfen een naamloos geschriftje Over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot eene aanstaan-

[1] 't Is mij bekend, dat in het Verslag van den Minister van Binnenlandsche Zaken, betrekkelijk het onderwijs, van 30 Januari 1829, gezegd werd: „Ten aanzien van het lager onderwijs zijn er in het geheel geene klagten aangeheven. Men weet den voortgang van dit onderwijs en de gunstige gevolgen daarvan te waardeeren. Ook is in der daad daaromtrent zoo vele vrijheid gelaten, dat aan niemand, redelijker wijze, iets te wenschen kan overblijven". Intusschen bedoelde zoowel het wetsontwerp van 26 November 1829 als het besluit van 27 Mei des volgenden jaars ook op het lager onderwijs vrijgeviger bepalingen toe te passen. Dit is op zich zelf reeds voldoende om ons het geloof aan de algemeene tevredenheid, waar de Minister van gewaagde, te ontnemen.

de wetgeving verscheen, 't welk later door Thorbecke als van hem afkomstig erkend werd [1].

Volgens Thorbecke waren de grieven in de zuidelijke gewesten zeer overdreven. Doch in dit oordeel over een bepaald geval ligt de beteekenis van het boekje voor ons niet. Zij ligt evenmin in den strijd tegen eene brochure, welker schrijver tot het besluit gekomen was, »dat art. 226 van de Grondwet [van 1815] moet begrepen worden, niet alleen het toezigt, maar de uitsluitende leiding van het onderwijs aan de regering op te dragen" [2].

Wij vragen liever naar de algemeene denkbeelden van Thorbecke omtrent het vraagstuk, dat ons thans bezig houdt.

»Uit de theorie des S., die" — zegt hij — »alleen aan de regering het regt toekent, om het onderwijs aan de burgers te geven, volgt, dat zij bevoegd zij, om allen, die zich denken te wijden aan eenige openbare bediening of beroepsbezigheid, te verpligten, om hunne opvoeding in de gestichten, van de personen, en volgens de regelen, door haar verordend, te ontvangen. Er volgt nog uit, dat de regering allen, die buiten 's lands onderwijs mogten zoeken, van de publieke ambten uitsluiten kunne. Daar bestaat geene rede ter wereld, weshalve wij er niet nog meer uit zouden besluiten. Volgens die theorie kan de regering, om niet te zeggen, dat zij er toe gehouden is,

---

[1] Aanteekening op de Grondwet. II, bladzij 297, aanteekening 2.

[2] Bladzij 20.

aan de onderwijzers de leerboeken, die zij te volgen, de stelsels, die zij voor te dragen, ja de grenzen, binnen welke zij die voordragt te bepalen hebben, voorschrijven" [1].

Misschien lag het niet in Thorbecke's bedoeling, met deze woorden de boekenlijst te veroordeelen. Maar zeer zeker beaamde hij in 't minst de fraaie leer niet, »dat een burger den stempel moet dragen van het Gouvernement, onder hetwelk hij met eigen bewilliging leeft". Iets verder heet het dan ook van de stelling, als zou slechts aan de regeering de leiding van het onderwijs toekomen: »De verontwaardiging weerhoudt mij, om deze ongelukkige leer verder na te gaan. En ik kan een smartelijk gevoel niet onderdrukken, dat men het waagt, om in dit land, van ouds den zetel der vrijheid, en aan onze vrijgezinde en edelmoedige regering, zulke lessen te geven van een despotisme, dat slechts in Frankrijk op de puinhoopen eener omwenteling kon stand grijpen, welke alle gevoel van eigene en nationale waarde verdoofd had. Geen Nederlandsch hart kan zoodanige leeringen koesteren, of ze dulden. Zij zullen geenen ingang vinden" enz. [2].

Had overdreven bezorgdheid voor de regeering en haar onderwijs volgens Thorbecke tot zulke buitensporige beginselen geleid [3], op hunne beurt voerden dezen de vijanden van dat onderwijs tot uitersten. »De buitensporigheid dezer leer, en de geheugenis harer gewelddadige toepassing in

---

1 Bladzij 24.

2 Bladzij 25.

3 Bladzij 9.

Frankrijk, hebben, oorspronkelijk uit een louter ontkennend beginsel, eene algemeene individueele vrijheid doen inroepen. Men ondersteunt dat verlangen op tweederlei wijs, door ééne bevoegdheid, die der ouderlijke magt, en één voordeel, dat der mededinging, te doen gelden. Zelfs mannen van een niet gewoon doorzigt hebben zich in de bekrompenheid dezer leer laten vangen, om de dwingelandij der andere te ontduiken" [1].

Het onderwijs uitsluitend als regeeringszaak te behandelen, achtte Thorbecke dwingelandij. Het onderwijs geheel, en dus zelfs zonder »het door niemand betwiste toezigt" [2], over te laten aan de ouders, noemde hij een bekrompenheid.

»De staatsmagt, als vertegenwoordigende den Staat in zijn geheel en deszelfs algemeen belang is:

1. Het eerst en boven alle andere personen geroepen, om voor de aankweeking van kennis in het algemeen, en voor de vorming der jeugd in het bijzonder, een der hoogste algemeene belangen van den staat, te zorgen.

2. Het staatsgezag is gehouden, om de verschillende trappen en inrigtingen van onderwijs in dat onderling

---

[1] Bladzij 25—26. Over die „mededinging" krijgen we op bladzij 35 nog het volgende te lezen. „Het doel van het onderwijs is er niet bij bepaald, dat elk individu op zich zelf meer of min onderrigt zij. Deze bekrompenheid van oordeel is evenwel niet zeldzaam, en de bron van tallooze valsche begrippen. Allen, die in de mededinging, beschouwd als de ziel der, de stoffelijke goederen voortbrengende, nijverheid, tevens het levensbeginsel meenen te zien van den bloei van het onderwijs, klimmen met hunne denkbeelden niet hooger op".

[2] Bladzij 15.

verband te brengen, dat zij doelmatig in elkaar vatten, en elkander behoorlijk ondersteunnen.

3. Daar in de meeste gevallen aan de leden van den staat de middelen en de eenheid ontbreken, om de inrigtingen, welke het onderwijs eischt, met eenige volledigheid daar te stellen, en in stand te houden, zoo rijst voor de regering de verpligting op, om het ontbrekende aan te vullen" [1].

De eerste dezer stellingen lichtte Thorbecke nog nader toe; en zijn redeneering samentrekkende schreef hij: »De leden des staats hebben er het volste regt op, dat door de regering in de hulpmiddelen en inrigtingen, welke het onderwijs op al deze stukken eischt, voorzien worde. Zij regelt de gestichten van onderwijs, door haar gevestigd, volgens hare beste inzigten en goedvinden, en onderwerpt diegenen, welke er gebruik van maken, aan de wetten en verordeningen, voor die gestichten vastgesteld" [2].

Zoo sprak hij in 1829. En in de Aanteekening op de Grondwet sprak hij niet anders. »Het is der overheid bij uitstek waardig, licht te verspreiden; het is publiek belang" [3]. Wie uit de bekende plaats in de Narede zou willen afleiden, dat de overheid zich volgens Thorbecke met het onderwijs niet heeft te bemoeien, zou zich dan ook erg vergissen. Ongetwijfeld! — dat op dit gebied »burgerlijk overheidsgebod of dwang niet te pas komt",

---

[1] Bladzij 29.

[2] Bladzij 30.

[3] II, bladzij 296.

beduidt eenvoudig, dat de regeering niet bevoegd is »om de leden van den staat tot gebruikmaking van het door haar geregelde onderwijs met eenigen dwang te verpligten", — zooals reeds in 1829 gezegd werd [1].

Doch nog iets anders werd reeds in 1829 gezegd. »Gelijk zulks in vroegere tijden plaats had, zoo zien ook nu nog bijzondere leden van den staat, hetzij individu's, hetzij corporaties, soms verder dan de regering, en zijn niet zeldzaam gelukkiger in de daarstelling van zoodanige inrigtingen van onderwijs, als het algemeene staatsbelang ze behoeft. De regering zal in dergelijke bemoeijingen van de verlichte leden des staats te gemoet komen, en er van willen leeren. Verre van hetgeen in dezen buiten haar onmiddellijk toedoen reeds geschied is, of nog geschiedt, tegen te werken, zal zij zulks als eene aanvulling harer eigene werkzaamheid behandelen. Ja" — let wel — » het omgekeerde zou kunnen stand grijpen, dat, van wege het overwigt en de voortreffelijkheid der voorhandene particuliere gestichten, de zorge der staatsmagt voor de opzettelijke instelling van scholen slechts eene aanvulling zou behoeven te wezen van het werk der staatsleden" [2].

Thorbecke onderstelde dus de mogelijkheid van zoo voortreffelijke bijzondere scholen, dat de openbare slechts ter aanvulling behoefden te dienen; altijd behoudens »het door niemand betwiste toezigt" op de gezamenlijke scholen. Tegenover zulke voortreffelijke bijzondere scholen ware het

[1] Over het bestuur van het onderwijs, enz., bladzij 30—31.
[2] Bladzij 32—33.

z. i. geen »bekrompenheid", dat de regeering de zaak aan de ouders overliet; terwijl hij het altoos dwingelandij vindt, haar geheel aan de regeering te trekken. Zeker, Thorbecke was in 1829 en was later in de practijk voor de openbare school. Van hem echter — dit beseffen we nu reeds — kan het doctrinaire en beruchte »overal" niet afkomstig zijn. Wien ontgaat het, dat reeds in 1829 de vrije school hem als een ideaal voor den geest stond? [1]

Mij dunkt, dat moest zij iederen liberaal doen. Zoolang openbaar per se neutraal is, kan een openbaar onderwijzer bezwaarlijk als een man van beginselen optreden. Hij dient onzijdig te wezen; neutraal als een gezelschap van welopgevoede menschen, die elkaar weinig of niet kennen. Uit vrees van iemand te kwetsen, houden zij het gesprek beschaafdelijk op het peil van »conversatie". Het zou ongerijmd zijn, te beweren, dat »conversatie" onmogelijk is; want zij is er. Maar even ongerijmd ware het, vol te houden, dat allen op den duur van neutraliteit gediend blijken. Velen zijn het sinds lang meer dan moe, de helft

---

[1] Zie voorts bladzij 225 van het laatste deel der Parlementaire redevoeringen: „Ik zou zelfs den toestand niet vreezen, door den heer Mijer voorgesteld, het bijzonder onderwijs algemeen verspreid en van overheidswege des noods aangevuld. Ware de ontwikkeling zoo verre gevorderd dat men tot dien toestand kon komen, ik zou het een geluk voor het land rekenen. Doch zoo ver zijn wij niet"....... Van mr. Lohman vernamen we: „de opheffing der openbare school wordt slechts verlangd, voorzoover de vrije school in staat is haar te vervangen; en het zal nog zeer lang duren, vóórdat het zóóver is". Waar de vrije school in staat is, de openbare te vervangen, is de toestand mogelijk, dien Thorbecke een geluk voor het land rekende; terwijl mr. Lohman over de mogelijkheid, om dien toestand dadelijk op eenigszins groote schaal in te voeren, niet gunstiger denkt dan Thorbecke deed.

op te kroppen van 't geen ze wilden zeggen, en daarentegen de helft te moeten aanhooren van 't geen ze liefst in het geheel niet vernamen.

Ik zeide iets hooger, dat het misschien niet de strekking eener daar aangehaalde uitspraak van Thorbecke was, de boekenlijst af te keuren. Och lieve hemel! die boekenlijst, het plechtanker der neutraliteit van 1806, behoefde door niemand in 't bijzonder afgekeurd te worden, maar bezweek voor de logica der feiten. Nemen we kennis van het besluit van 2 Januari 1842, waar men zich in 1848 op beroepen zou ten bewijze, dat de wet van 1806 reeds sedert zes jaren mank ging, kunstmatig staande gehouden werd, principieel reeds gevallen was. De neutraliteit op het papier had het onder menschen van vleesch en bloed weer eens afgelegd. Daar dit in 1842 officieel erkend werd, moet het lang vóór 1842 bemerkbaar geweest zijn.

In artikel 2 van het besluit zien we voorgeschreven: »dat de zamenstelling der Provinciale Commissien van onderwijs, wat aangaat de verschillende Godsdienstige gezindten van hare leden, zoo veel mogelijk in evenredigheid kome met de onderlinge Godsdienstige verhouding van de bevolking in iedere provincie". Artikel 4 en 5 waren in denzelfden geest geschreven met betrekking tot de plaatselijke commissiën. Artikel 7 luidde: »Bij het vervullen van schoolonderwijzers-plaatsen in steden en gemeenten, waar slechts ééne lagere school bestaat, zal, na gehouden vergelijkend examen, bij nagenoeg gelijke bekwaamheid en verdere geschiktheid der candidaten, billijk acht worden geslagen op derzelver Godsdienstige gezindheid en op die

van de meerderheid der ingezetenen. In zoodanige steden en gemeenten, waar meerdere lagere scholen zijn, zal mede, in geval van ontstane vacature, zoo veel mogelijk, worden gezorgd, dat, bij nagenoeg gelijke bekwaamheid en verdere geschiktheid der candidaten, de billijke verhouding tusschen het getal der schoolonderwijzers en onderwijzeressen der verschillende Godsdienstige gezindheden en de onderlinge verhouding der bevolking te dien opzigte worde behouden of hersteld".

Schijnen deze »neutrale" onderwijzers, op wier godsdienstige gezindheid bij hunne benoeming gelet moet worden, al eenigszins verdacht: nog veel zonderlinger bepalingen bevatte artikel 10. »De schoolonderwijzers bij de Openbare lagere scholen, en bij de Bijzondere lagere scholen van de tweede klasse, zijn gehouden om aan de Geestelijken der onderscheidene Godsdienstige gezindheden in hunne stad of gemeente, op derzelver te dien einde te doene schriftelijke aanvrage, opgave te doen van alle boeken, gezangen en schriften, waarvan zij onderwijzers bij het onderrigt in hunne scholen gebruik maken". Heeft de geestelijke eenige bedenking, en kan hij het met den onderwijzer niet eens worden, dan beroept hij zich op den schoolopziener of op de plaatselijke schoolcommissie. Deze brengt de zaak dan weer voor de provinciale commissie, die de kerkelijke overheid van den betrokken geestelijke raadpleegt, kortom .... de »neutrale" boekenlijst — want aan deze waren de genoemde onderwijzers krachtens artikel 24 van het Reglement gebonden — die boekenlijst werd onder kerkelijk toezicht gesteld.

Intusschen was, in 1839, (de eerste uitgaaf van) Thorbecke's Aanteekening op de Grondwet verschenen [1].

»Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lage scholen, jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven". Aldus de Grondwet van 1815 in artikel 226. De zin — zegt Thorbecke — schijnt niet twijfelachtig. »Voorheen, met name onder de Republiek, was het onderwijs over 't algemeen geen voorwerp van geregelde, aanhoudende zorg der Staatsmagt. Het werd dit sedert den aanvang dezer eeuw. De Grondwet v. 1814 wilde, dat het zulks bleef. Zij legde de taak op de regering; maar liet het, gelijk ons artikel, bij dit oppervlakkige, met het karakter eener Grondwet niet overeenkomstige voorschrift; aanbevelend meer dan regel gevend" [2].

Thans komen we tot een onderwerp van m. i. overwegend belang. Bij de woorden het openbaar onderwijs teekent Thorbecke aan: »Wat is openbaar? Door publiek gezag ingesteld? Of onderwijs met open deuren? Volgens de wetgeving v. 1806 zijn publieke scholen alle, die uit eenige publieke kas onderstand genieten. Eene bepaling, die, ook nog opgenomen in de fransche wet v. 28 Junij 1833, verwerpelijk schijnt (†). In het voorstel

[1] Mijn aanhalingen zijn genomen uit de tweede uitgaaf, die in 1841—1843 het licht zag. Deze slaat natuurlijk op de Grondwet van 1840, terwijl we hier nog onder die van 1815 zijn, 't geen aanleiding geeft tot eenig verschil in de cijfers der artikelen.

[2] II, bladzij 294—295.

van wet, bij boodschap v. 26 Nov. 1829 aan de Staten-generaal ingezonden, werd openbaar verklaard in tegenstelling van huisselijk. Hier kan openbaar geene andere, dan de eenvoudige beteekenis hebben die in de eerste plaats werd aangeduid. Het openbaar onderwijs omvat de instellingen, van wege het Land, provincie of gemeenten verordend. De regering zal er, natuurlijk binnen de grenzen harer wettige magt, aanhoudend zorg voor dragen" [1].

Thorbecke doet hier drie beteekenissen van het woord openbaar aan de hand. Volgens de eerste is openbaar onderwijs slechts het onderwijs, door publiek gezag ingesteld. Volgens de tweede, in 1806 aanvaarde, zijn publieke of openbare scholen die, welke uit eene publieke kas onderstand genieten, en dus door het publiek gezag geheel of ten deele worden betaald. Volgens de derde staat openbaar tegenover huisselijk.

Deze derde beteekenis kunnen we laten rusten. Van de beide andere kiest Thorbecke »die in de eerste plaats werd aangeduid". Voor hem is openbaar onderwijs een onderwijs, door publiek gezag ingesteld. Hij liet dus de mogelijkheid bestaan, dat het publiek gezag onderwijs, 't welk het niet had ingesteld, desniettemin geldelijk ondersteunde; en hij achtte het »verwerpelijk", dit onderwijs om die reden als openbaar onderwijs te beschouwen.

Wat wil dit anders zeggen dan dat Thorbecke's beginselen toelieten, het bijzonder onderwijs uit openbare kassen

---

[1] Bladzij 295 –296.

geheel of gedeeltelijk te betalen? En eveneens brachten zijn beginselen mee, dat dit betalen den betaler geenszins het recht gaf, het bijzonder onderwijs te regelen. Waar in de aangehaalde plaats een kruisje staat, verwijst Thorbecke zijn lezers naar eene aanteekening, luidende: »Vergel. boven op *Art.* 193 bl. 227 en op *Art.* 215 bl. 277 sqq". Slaat men die plaatsen na, dan leest men: »Over 't algemeen is het een valsch beginsel, 't welk de Grondwet, evenzeer als de gewone wetgever, doorgaans huldigt, dat de overheid deel moet hebben aan het beleid eener instelling, waaraan zij geld geeft. Zie Art. 215". In de aanteekening op dit artikel heet het dan onder meer: »Het geven van geld toch, op zich zelf, kan geene andere zorg of deelneming regtvaardigen, dan dat men rekenschap eische van de bestemming".

Naar het mij voorkomt sluiten deze beginselen de ondersteuning uit openbare kassen ook van kerkelijk gekleurd bijzonder schoolonderwijs geenszins buiten [1]. Trouwens, Thorbecke achtte den Staat verplicht om »in de finantiele behoeften van kerkelijke gemeenten, zooveel doenlijk, uit 's Lands kas te voorzien" [2]. Waarom zou de Staat kerkelijke gemeenten moeten bijspringen, wanneer zij haar denkbeelden verkondigen in een kerkgebouw, en het niet

---

[1] „Bij zijne eerste optreding als Minister, in November 1849, was Thorbecke genegen, een wetsontwerp in den geest van Groen van Prinsterer aantebieden, (met openbare gezindheidsscholen), maar kwam hiervan terug en destijds tot geen ander besluit". (Mr. J. Heemskerk Az. De praktijk onzer Grondwet. Utrecht, 1881. II, bladzij 159, aanteekening.)

[2] Bladzij 226.

mogen doen, wanneer zij die denkbeelden verkondigen in een bijzondere school? Want men houde in gedachte, dat voor Thorbecke zoowel het een als het ander eene quaestie van staatsrecht was. Artikel 192 der Grondwet van 1840 (artikel 194 in die van 1815 en 168 in de onze) was in zijne schatting volstrekt geen erkenning van privaatrecht sommiger kerkgemeenten op gelden uit 's lands kas. Zoodanig privaatrecht bestond volgens hem niet, of reikte althans veel minder ver dan de grondwettig verzekerde ondersteuning ging [1]. Toch wilde hij kerkgemeenten, die er behoefte aan hadden, uit 's lands kas te gemoet komen. »Ware men in 1815 geheel vrij, ware men niet bij herziening der vorige Grondwet beperkt geweest, men had dit gansche stuk, even als de regeling van andere publieke uitgaven, denkelijk overgelaten aan de wet, behoudens eene algemeene stelling welligt aangaande de verpligting om in de finantiele behoeften van kerkelijke gemeenten, zooveel doenlijk, uit 's Lands kas te voorzien. Is het noodig, meer te zeggen, dan dat aan haar, die het behoeven, onderstand kan worden verleend? En is zelfs dit niet een woord te veel?" [2].

Ik spreek hier — wel te verstaan — niet over de vraag, of wij in onze dagen kunnen goedkeuren, dat kerkelijke gemeenten door den Staat ondersteund worden. Ik wilde eenvoudig te kennen geven, dat Thorbecke openbaar onderwijs het onderwijs noemde, door publiek gezag

---

[1] Bladzij 219 vgg. (Zie ook: Bijdrage tot de herziening der Grondwet. Leiden, 1848. Bladzij 99 vgg.)

[2] Bladzij 226.

ingesteld; dat volgens hem bijzonder onderwijs wel degelijk door den Staat mocht worden bekostigd; en dat dit slechts een consequentie is van de staatsrechtelijke opvatting als zou de Staat met betrekking tot de verschillende godsdiensten meer mogen doen dan hunne vrije uitoefening waarborgen en beschermen. Immers, mag de Staat ze op zijne kosten helpen verspreiden, dan is het volkomen onbegrijpelijk, waarom hij een zoo krachtig middel ter verspreiding als godsdienstonderwijs op de lagere school niet zou mogen helpen betalen.

Het bijzonder onderwijs bleef in de Grondwet geheel onvermeld. »Het is der overheid bij uitstek waardig, licht te verspreiden, het is publiek belang, schoon geenszins, gelijk eene bevoegdheid van publieke magt, zaak of regt der overheid alléén; zij zorgt voor onderwijs; maar het publiek onderwijs is niet het eenige. Het sluit bijzonder onderwijs niet buiten. Welke is de betrekking der overheid tot het laatste. Hiervan zwijgt de Grondwet" [1].

Ook de verplichting van regeling bij de wet wordt door artikel 226 niet opgelegd [2]. Doch artikel 145 (in de Grondwet van 1840 artikel 143) onderstelt, dat er wetten zijn »opzigtelijk ...... het openbaar onderwijs". Thorbecke vermeldt nu een en ander, wat te dezer zake z. i. slechts door de wet kan geregeld worden, en voegt erbij: »Ook

[1] Bladzij 296.

[2] De schoolwet van 1806 was bij besluit van den Souvereinen Vorst van 20 Maart 1814 in stand gehouden.

het gebied van zulk eene wetgeving is begrensd. Wanneer zij bekwame particulieren hinderde, instellingen van onderwijs zelfstandig op te rigten [1]; wanneer zij deze in den vorm, de orde en methode der publieke gestichten dwong; wanneer zij tot het bezoek van aangewezen scholen verpligtte; ging zij haar regt te buiten, en schaadde zij het nationale onderwijs, dat zij moest bevorderen" [2].

In 't volgend jaar, 1840, zag Thorbecke's Proeve van herziening der Grondwet volgens de Aanteekening het licht. Meer afdoende dan alle beschouwingen over 't geen de Aanteekening omtrent het vraagstuk behelst, is, dat Thorbecke in die Proeve het artikel aangaande het onderwijs (192) eenvoudig als volgt redigeerde: »De inrigting van het publiek onderwijs wordt door de wet geregeld. De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen aan de Staten-generaal jaarlijks een uitvoerig verslag geven". De bedoeling was blijkbaar, bekwame particulieren niet te hinderen in het zelfstandig oprichten van instellingen van onderwijs, noch hen te dwingen, in den vorm, de orde en methode der publieke gestichten, m. a. w., hen in dien vorm, die orde en methode vrij te laten.

De weinig beteekenende herziening der Grondwet, in

---

[1] Hier deed hij bij opmerken: „Eene belemmering, wel niet regtsstreeks voorgeschreven bij de wet van 3 April 1806, doch waartoe aanleiding kon worden genomen inzonderheid uit art: 12 en 13 Ten derden". (Zie boven, bladzij 36—38).

[2] Bladzij 297.

hetzelfde jaar tot stand gekomen, liet de zaak gelijk ze was. Artikel 224 luidde woordelijk zooals artikel 226 der Grondwet van 1815.

Naar het Voorstel der negen leden (10 December 1844) zou artikel 184 der nieuwe Grondwet gelezen worden: »De inrigting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. De Koning doet" enz: [1]. Artikel 226 [2] werd artikel 185 en hield in: »Het armbestuur is een onderwerp van aanhoudende zorg der Regering. De Koning doet van de verrigtingen dienaangaande, jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven".

In de Memorie van Toelichting vinden we over deze wijzigingen het volgende: »De noodzaak, om, bij de 1°. alinea [van artikel 184 nieuw], in de plaats van eene aanbeveling, die zeer vreemde gevolgen heeft gehad, een regel te stellen, bleek, onzes inziens, ten volle. Hetgeen de zorg der regering in de eerste plaats moest hebben te weeg gebragt, eene goede wetgeving over de grondslagen, waarop de inrigting van het onderwijs, door publiek gezag, 't zij voor geheel het land, 't zij voor eene provincie of plaats geopend, behoort te rusten, dit bleef juist achterwege. In stede dat de hulp, welke het gouvernement zocht bij de wet van 1806, tot eene nieuwe, om-

---

[1] Handelingen over de voorstellen tot grondwets-herziening in 1845. 's Gravenhage, 1846. Bladzij 53.

[2] „Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regering bevolen. De Koning doet insgelijks, van de inrigtingen dien aangaande; jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven".

vattende wetgeving, ook ten aanzien van het hooger onderwijs hebben geleid, werd die wet een middel om de medewerking der Staten-Generaal, en alzoo de vestiging eener niet door koninklijke besluiten buigzame orde, te ontwijken. Met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen: herhaling van het voorschrift van art. 188 [der Grondwet van 1840], maar eene herhaling, die hier ter plaatse in 't bijzonder noodig en heilzaam wordt geacht" [1].

En waarom moest in de nieuwe Grondwet de opvoeding der arme kinderen niet in de aanhoudende zorg der regeering aanbevolen worden? »[Dit] leidt te ligt tot valsche denkbeelden, of kon als voorwendsel dienen om maatregelen van dwang te regtvaardigen; zoodat de uitdrukking, welker redelijke zin daarenboven reeds in art. 224 [der Grondwet van 1840] wordt gevonden, verwerpelijk is" [2]. M. a. w., al is in artikel 226 spraak van opvoeding, dit kan slechts één redelijken zin hebben, namelijk dat het onderwijs der arme kinderen in de zorg der regeering aanbevolen wordt. Thorbecke c. s. maakt hier dus verschil tusschen onderwijs en opvoeding, en oordeelt, dat opvoeding — ook der arme kinderen — in geen geval regeeringszaak is.

Dit blijkt verder nog uit de Beantwoording van het Voorloopig Verslag. »De groote meerderheid" — heette het in dat Verslag — »heeft het verlangen te kennen gegeven, om het punt van het onderwijs onaangeroerd te laten.

---

[1] Bladzij 100.

[2] T. z. p.

Reeds vroeger heeft de Kamer den wensch geopenbaard, dat hetzelve bij de wet worde geregeld, en men meende dat de Grondwet daartegen niet in den weg stond; zoo als onder anderen kan blijken uit artikel 143, alwaar van de wetten opzigtelijk het openbaar onderwijs is gewaagd. Eenige leden keurden de opname in de Grondwet van de bepaling, dat de wet het onderwijs regelt, wel goed, doch zij achtten de woorden: met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen overbodig. Dit ligt, meenden zij, in den aard der zaak, en behoeft niet te worden uitgedrukt". Wat artikel 226 aangaat: »Men heeft de noodzakelijkheid der verandering niet ingezien; men kan niet begrijpen, dat in de aanbeveling van de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regering, een gegrond bezwaar tegen art. 226 gelegen zou kunnen zijn" [1].

Het antwoord luidde: »Opvoeding en onderwijs wenschen wij niet te zien verwarren. Armoede der ouders is geene reden, dat de regering zich menge in huisselijk regt". Met betrekking tot artikel 224 deed Thorbecke opmerken: »Is het genoeg dat de Grondwet niet verbiede het onderwijs bij de wet te regelen, wanneer regeling bij de wet noodzakelijk is? Sommigen duchten eene wet, dewijl zij vreezen, dat het voorschrift: met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen: niet zal worden betracht. Anderen houden die betrachting zelfs voor onmogelijk, of althans niet voor wenschelijk. Van daar

[1] Bladzij 153.

dat hetgeen ook ons voorkomt enkel aandringende herhaling te zijn, niet overbodig schijnt" [1].

De voorgestelde veranderingen werden dan ook gehandhaafd. Maar zij kwamen in den doofpot terecht. Het Algemeen Verslag over het Gewijzigd Voorstel zweeg ervan.

Bij de openbare beraadslaging werd over het onderwijs zoo goed als niet gesproken. De heer Luyben, er ter loops van gewagende, verklaarde, dat hij bij herziening der Grondwet het onderwijs vrij wilde hebben [2]. Doch het voorstel van Thorbecke c. s. sloot die vrijheid in 't minst niet uit. Het zeide eenvoudig, dat het publiek onderwijs voortaan bij de wet zou worden geregeld in plaats van bij koninklijke besluiten. Het zeide echter geenszins, dat er uitsluitend noch overal publiek onderwijs zou gegeven worden. De vrijheid van onderwijs was er zelfs niet door bedreigd. De gewone wetgever had b. v. kunnen bepalen, dat het publiek onderwijs aanvulling van het bijzondere wezen zou. Het voorgestelde artikel der Grondwet dwong tot niets dan regeling van het publieke onderwijs bij de wet.

Ook de bedoeling van Thorbecke was het niet en kon het niet zijn, het bijzonder onderwijs te belagen.

Dat bleek in 1848. Wij verkeerden toen tamelijk wel in denzelfden toestand als we thans beleven. Met de schoolwet van 1806 werd de hand gelicht. In 1848 bestond van de school van 1806 eigenlijk nog slechts de naam, haar wezen was reeds in 1842 officieel te niet gedaan. »Men

[1] Bladzij 214—215.

[2] Bladzij 574.

behoeft" — kon het ministerie Donker Curtius in 1848 verklaren — »men behoeft toch slechts een oog te slaan in het veelbesproken Koninklijk besluit van 2 Januarij 1842 [1], om de overtuiging te erlangen, dat nu reeds sedert zes jaren de wet van 1806 geheel mank gaat. Bij dat besluit toch is het schooltoezigt verbrokkeld; de schoolboeken zijn aan de censuur van geestelijken, van tegenover elkander staande kerkgenootschappen onderworpen. En of er iets aan ontbrak, is er bij bepaald dat ceteris paribus op de godsdienstige gezindheid des onderwijzers acht moest worden geslagen" [2].

Met de wet werd geschipperd; en van dit schipperen afkeerig wilde men haar loslaten. De Commissie, benoemd bij koninklijk besluit van 17 Maart 1848, had Thorbecke tot haren voorzitter. Door dezen was — als we zagen — in zijn Proeve van herziening der Grondwet met betrekking tot het onderwijs het volgend artikel geschreven: »De inrigting van het publiek onderwijs wordt door de wet geregeld. De Koning doet" enz.

Uit de Bijdrage vernemen we: »Het ontwerp der Commissie v. 17 Maart, eene nieuwe uitgaaf van het voorstel v. 1844, week in sommige wezenlijke punten af van de gronden, waarop, volgens mijne overtuiging, de Staatsregeling moest worden gevestigd" [3]. Nu had de Commissie

---

[1] Zie boven, bladzij 66—67.

[2] Handelingen over de herziening der Grondwet. in 1847—1848. 's Gravenhage 1848—1849. I, bladzij 392.

[3] Bijdrage, bladzij 1.

als art. 183 der herziene Grondwet voorgesteld: »De inrigting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid des onderwijzers en het toezigt der overheid, beide door de wet te regelen. De Koning doet", enz. »Met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen" stond reeds in het voorstel van 1844. En dat het nieuwe tweede lid, al komt ook dit in de Proeve niet voor, evenmin tot de »wezenlijke punten" van verschil behoorde, waar de Bijdrage van gewaagt, blijkt uit hetgeen daar op bladzij 109 vgg. over het voorgestelde onderwijs-artikel gezegd wordt, of juister: uit hetgeen er niet over gezegd wordt. Immers, de vrijheid tot het geven van onderwijs komt niet ter spraak. De uitdrukkelijke verklaring: »het geven van onderwijs is vrij", keurde Thorbecke dus goed; en dat zij zoowel in de Proeve als in 't voorstel van 1844 ontbrak, kan daarom slechts zoo verstaan worden, dat hij die vrijheid toen stilzwijgend erkende.

De Commissie — en Thorbecke met haar — aanvaardde openlijk en uitdrukkelijk het beginsel der vrijheid van onderwijs. In haar Verslag aan den Koning van 11 April gaf zij als haar oordeel te kennen: »Publiek onderwijs is dat, hetwelk van overheidswege wordt gegeven. Dit mag echter het algemeen regt om anderen te onderrigten niet hinderen, onder voorwaarde slechts, dat hij, die van onderwijs zijn beroep wil maken, aan die proeven van bekwaamheid en aan zoodanig toezigt onderworpen zij, welke aan het publiek eenige zekerheid schenken, dat de hoogste belangen

van het opkomend geslacht niet aan onwaardige handen worden toevertrouwd" [1].

Zoo dachten de liberalen in '48. Hun geheele ontwerp van herziening misviel den ministers G. Schimmelpenninck en C. Nepveu dermate, dat zij hun ontslag vraagden en kregen. »Tegen alle proselitismus, tegen alle misbruik, dat mogt bestaan" — schreef gene naar aanleiding van artikel 183 der Commissie — »kan door doelmatige wetten gewaakt worden, doch de tweede alinea van het artikel schijnt de bevoegdheid tot het geven van onderwijs nagenoeg voor een iegelijk open te stellen en bevordert juist het tegendeel van die vereeniging van onderwijs, welke de ondergeteekende noodig acht", enz. [2].

De regeering hield zich echter aan het voorstel der Commissie, met dien verstande, dat zij het onderzoek naar de bekwaamheid tot de onderwijzers aan lagere en middelbare scholen beperken, en ook naar de zedelijkheid van dezen onderzoeken wilde. Of soortgelijke bepalingen in een Grondwet thuis hooren, moge hier buiten beschouwing blijven.

Het regeeringsontwerp had dus: »De inrigting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezigt der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen. De Koning doet" enz.

[1] Handelingen. I, bladzij 222.

[2] Bladzij 287.

De regeering meende op die wijs het juiste midden te houden. »Ook bij de voordragt van dit wets-ontwerp" — zeide ze in haar Memorie van Toelichting — »mag de Regering zich verheugen de aandacht op het voorstel der Commissie van 17 Maart jl. te hebben gevestigd. Ofschoon toch de gevoelens ten opzigte van het onderwijs aanmerkelijk uiteenloopen; sommigen eene volkomen vrijheid wenschen; anderen alleen aan de Regering het beheer over het onderwijs willen hebben toegekend; weder anderen hemelhoog verheffen de wet van 1806 en de uitkomsten, die dezelve heeft opgeleverd; nog anderen die wet als een voortbrengsel van eenen reactionnairen geest verwerpen, en den lof, aan het lager onderwijs hier te lande gegeven, als overdreven beschouwen; — ofschoon sommigen in het voorstel der Commissie de zaden van tweedragt en religiehaat zien; anderen daarentegen het middel om nuttigen vooruitgang te bevorderen en alle spanning weg te ruimen, — zoo heeft toch de Regering de overtuiging gekregen, dat zij door het ontwerp, zoo als het thans gewijzigd wordt aangeboden, den middenweg heeft gekozen, welke tot bevrediging kan leiden, indien slechts de grondslagen, hier gelegd, met beleid worden ontwikkeld".

Iets verder: »Had [de Regering] uitsluitend het regt, om onderrigt te doen geven, dan ware er inderdaad een monopolie ontstaan, een regt van uitsluiting, en dat was, men moet het erkennen, de strekking der wet van 1806".

Nog iets verder krijgen we uitdrukkelijk te lezen: »De Regering, zij erkent het gaarne, gaat nu af van een stelsel, dat vooral in den aanvang goede vruchten heeft

gedragen; maar dat stelsel was reeds geknakt en ondermijnd, zoodat de overgang tot een nieuw eene noodzakelijkheid is geworden" [1].

Zeer beslist wenschten de liberalen in 1848 dus te breken met staats-monopolie en elken schijn van staats-monopolie. Zeer beslist verwierpen zij de leer, dat de burgers »den stempel van het Gouvernement" dragen moeten [2]. Even beslist wenschten zij het te vervangen door volledige vrijheid. Volledige vrijheid — want het toezicht der regeering, en haar onderzoek naar bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers kunnen in geen geval als beknotting dier vrijheid gelden. Ook mr. Van Nispen, lid der Commissie van 11 Mei 1883, wilde dat toezicht en dat onderzoek behouden, ofschoon hij als grondwettig beginsel tevens voorsloeg: »Het geven van onderwijs is vrij" [3].

Keeren we tot 1848 terug. Ons art. 194 — dit verliezen de meeste liberalen tegenwoordig geheel uit het oog — is niet afkomstig van de liberalen van 1848, maar een vrucht van de oppositie der toenmalige conservatieven tegen het voorstel der Commissie en tegen het daarmee principieel overeenstemmend regeeringsvoorstel. Die conservatieven klaagden over de loslating van het beginsel, in artikel 224 der Grondwet van 1840 uitgesproken: »Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering." Wij zagen, wat dit beduidde. Het beduidde natuur-

---

[1] Bladzij 390—391.

[2] Zie boven, bladzij 54.

[3] Verslag (officieele uitgaaf) bladzij 60.

lijk niet, dat het van overheidswege verstrekte onderwijs de zorg der overheid eischt. Dit spreekt van zelf. Maar het beduidde, dat de regeering — in tegenstelling met: particulieren — voor het onderwijs zorgde; en toen dit in 1815 en 1814 verklaard werd, beduidde het, dat haar zorg eene zorg wezen zou in den geest der wet van 1806.

De liberalen van 1848 weigerden, in dien geest voort te gaan; zij braken met het stelsel dier wet. Daarom verweten hun de conservatieven, dat zij het »aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering" veel te veel uit de handen gaven, veel te groote vrijheid verleenden. Toezicht en onderzoek liet hen onvoldaan. De meerderheid — heette het in 't Voorloopig Verslag — zou, ondanks toezicht en onderzoek »hare toetreding niet kunnen schenken, indien zij vreezen moest, daardoor mede te werken tot het doen verflaauwen van die aanhoudende zorg voor het openbaar onderwijs in zijnen geheelen omvang, welke bij artikel 224 der bestaande Grondwet aan de Regering als een dure pligt is opgelegd. Verscheidene leden gaven daarom bepaald het verlangen te kennen, dat het aangehaalde grondwettig voorschrift behouden mogt blijven".

Hier ziet ge het eerste lid van ons artikel 194 in aantocht.

De meerderheid ging nog verder. Zij verlangde, »dat, bij het vrijelijk toelaten der oprigting van bijzondere scholen door daartoe bevoegden, al de aandacht der Regering op de openbare lagere scholen gevestigd blijve, zoodanig,

---

[1] Handelingen. I, bladzij 442.

dat deze nergens ontbreken en, door hare goede inrigting en den geest van het dáár gegeven onderwijs, den nadeeligen invloed temperen of te niet doen der eigenaardige gebreken, die misschien maar al te zeer vele nieuwe op te rigten bijzondere scholen zullen aankleven. In dien geest dus dringt de meerderheid er zeer sterk op aan, dat het bij art. 2 van wets-ontwerp X voorgestelde artikel eene aanvulling erlange, hoofdzakelijk strekkende, om te bepalen, dat het voortdurend tot de bijzondere zorg der Regering behooren zal, om te waken, dat in iedere gemeente, zonder onderscheid, van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs worde gegeven" [1].

Met lofwaardige openhartigheid ontvouwde de meerderheid de drangredenen, die haar leidden. Het bijzonder lager onderwijs kon wel eens een nadeeligen invloed hebben. Daarom zorge de regeering voor onderwijs in goeden geest. Zij vergunne bijzondere scholen; doch zij tempere of vernietige den invloed van den kwaden geest, die er misschien heerscht. De regeering moest een bepaalden geest aankweeken; zij moest opvoeden. Dit was geheel in den landsvaderlijken geest der Grondwet van 1814, welke zeide: »Ter bevordering van Godsdienst, als een vaste steun voor den Staat en ter uitbreiding van kennis is het openbaar onderwijs op de hooge, middelbare en lage scholen een aanhoudend voorwerp van de zorge der Regering" [2]. De regeering, door middel der openbare scholen, bevor-

[1] T. z. p.
[2] Artikel 140.

deraarster van godsdienst — haren godsdienst natuurlijk; en bestrijdster van den verkeerden godsdienst, waar de bijzondere scholen mee behept konden zijn!

Zeker, een staatsgodsdienst te begeeren, is geen misdaad. Doch hoe kon in 1848 een liberaal met de meerderheid meegaan, die zoo rondborstig verklaarde, dat de openbare scholen dienen moesten om den invloed der bijzondere te temperen of te niet te doen? Mij dunkt, dit laatste werd ruim zoo goed bereikt door 't bijzonder onderwijs te verbieden. Maar dit durfden zelfs de conservatieven niet, en zij poogden nu met de eene hand terug te nemen wat zij met de andere huns ondanks gaven.

Hier ziet ge het derde lid van ons artikel 194 in wording. Waar moet de regeering haar zonderlinge rol spelen van te bestrijden wat zij toestond? »In iedere gemeente zonder onderscheid". De openbare lagere scholen mogen »nergens" ontbreken. Dit is duidelijk; en zegt het derde lid van artikel 194: »Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven", dan kan over de beteekenis van »overal" onmogelijk twijfel heerschen.

De door Thorbecke en de zijnen in 1848 aanbevolen vrijheid van onderwijs werd niet vertrouwd. Doch haar uitdrukkelijk te weigeren was der meerderheid ook weer te kras; vandaar een erbarmelijke halfslachtigheid. Dat is de zaak. Daar volgt nochtans niet uit, dat een voorstander der vrijheid van onderwijs noodzakelijk òf een onvrijzinnig mensch, òf een overdreven idealist is, tot practische maatregelen onbekwaam.

Ook tegen de woorden: »met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen" werd door velen bezwaar gemaakt. »Bedoelt men daardoor, dat bij het geven van openbaar onderwijs geene zoodanige geloofspunten of leerstellige begrippen zullen mogen worden aangeraakt, waaromtrent tusschen de bestaande kerkgenootschappen verschil heerscht; of moet men hier aan de godsdienstige begrippen eene nog ruimere beteekenis toekennen? In beide gevallen, en vooral in het laatste, laat zich voorzien, dat op de openbare scholen bijna geen onderwijs zal kunnen gegeven worden in verscheidene vakken, waarvan de behandeling bijna onmogelijk is, zonder dat er iets wordt aangeroerd of gezegd, dat geacht kan worden, niet met het godsdienstig begrip van dezen of genen te stroken" [1].

De regeering verklaarde in haar Memorie van Beantwoording, geen bezwaar te hebben, »ter voldoening en tegemoetkoming aan de bezorgdheid der Kamer, in art. 2 [van ontwerp X] de bepaling van art. 224 der Grondwet taalkundig gewijzigd op te nemen: »Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering"". Meer achtte zij niet noodig. Van den eisch, dat de Grondwet in iedere gemeente zonder onderscheid voldoend openbaar lager onderwijs zou voorschrijven, trachtte zij zich af te maken door te verwijzen naar de bepaling, volgens welke de inrigting van het openbaar onderwijs door de wet geregeld wierd. Waarom den gewonen wetgever nu dermate te binden, dat ook de kleinste gemeente haar eigene

[1] Handelingen. I, bladzij 486.

openbare school kreeg? Wat betrof: »met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen", deze woorden gaven volgens hare niet zeer afdoende uitlegging te kennen: »behoudens den eerbied, welken men aan ieders godsdienstige begrippen verschuldigd is. Geschiedenis, zelfs kerkelijke geschiedenis, kan geleerd worden, zonder den eerbied uit het oog te verliezen, welken men aan andersdenkenden verschuldigd is. Het voorschrift, hier gegeven, strekt alleen, om van de openbare scholen te weren datgene, wat men theologischen twist noemt" [1].

Het artikel zou nu luiden: »Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering. De inrigting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. Het geven van onderwijs is vrij" enz. »De Koning doet" enz.

Wat later »de ellendige zinsnee" zou heeten, en met haar het beruchte »overal" kwamen er niet in voor. Den 31sten Juli brachten de rapporteurs andermaal verslag uit. »Enkele leden hebben zich op nieuw zeer stellig tegen het denkbeeld verklaard, om het beginsel der vrijheid van onderwijs in de Grondwet op te nemen". »Andere leden gaven blijken van te dezen aanzien meer met de inzigten der Regering in te stemmen". De groote meerderheid, »niet dan schoorvoetend tot de erkentenis van het beginsel der vrijheid van onderwijs kunnende toetreden", vond »de wederopneming der bepaling in de Grondwet, dat het

[1] Bladzij 526—527 en 567—568.

openbaar onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering zijn zal, van betrekkelijk ondergeschikt belang". »Daarentegen bleef zij zeer groot gewicht hechten aan het vroeger geuit verlangen, om in de Grondwet de verpligting geschreven te zien, tot het aannemen bij de wet van het beginsel, dat overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs zal worden gegeven. Het tegen dit verlangen geopperde bezwaar kan niet worden geacht van eenig gewigt te zijn, daar men dezerzijds redelijkerwijze wel niets meer kan hebben bedoeld, dan het openstellen der gelegenheid tot het erlangen van voldoend openbaar lager onderwijs voor de tot iedere gemeente behoorende jeugd, zonder dat men daarom de vestiging van eene afzonderlijke openbare lagere school ook in de allerkleinste gemeente vorderde" [1].

Deze beperking van den zin van het vurig begeerde »overal" had niet veel te beteekenen. Kleine gemeenten mochten saamgesmolten worden. Maar of ergens reeds door bijzonder lager onderwijs aan de behoeften der ouders voldaan werd, moest buiten aanmerking blijven. In gemeenten (of groepen van gemeenten), waar dit geschiedde, zoo goed als in gemeenten (of groepen), waar dit niet geschiedde, moest van overheidswege voor minstens ééne openbare school gezorgd worden. Het bijzonder onderwijs werd in die hoedanigheid onvoldoend geacht, al voldeed het ergens aan de eischen der gezamenlijke ouders; er moest overal een openbare, een »voldoende"

---

[1] Bladzij 595.

school zijn, ook al zou geen enkel kind haar bezoeken.

Dat werd bedoeld met: »overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs". Doch geenszins werd ermee bedoeld: overal in het Rijk van overheidswege openbaar lager onderwijs voldoende aan de behoeften, door het bijzonder onderwijs onvervuld gelaten. Hierdoor zou het openbaar onderwijs aanvulling geworden zijn; en dit lag volstrekt niet in de plannen der meerderheid. Haar openlijk beleden plan was integendeel, de schadelijke werking van het schoorvoetend vrij verklaarde bijzonder onderwijs door het openbare overal te vernietigen of te temperen.

»De meeste leden derhalve maakten voortdurend hunne goedkeuring van het X^de der wets-ontwerpen van de bij het Voorloopig Verslag uitdrukkelijk gestelde voorwaarde afhankelijk"[1]. Bij de woorden: »met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen" legde de meerderheid zich, na de ontvangen inlichting, neer[2].

De regeering diende nu eene Nota van nadere wijzigingen in. Het artikel zou gelezen worden: »Het openbaar onderwijs is", enz. »De inrigting van het openbaar onderwijs wordt" enz. »Het geven van onderwijs is vrij" enz. »Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven". »De Koning doet" enz.[3].

Bij Tweede nota van nadere wijzigingen be-

---

[1] Bladzij 595—596.

[2] Bladzij 606.

[3] Bladzij 618.

vorderde de regeering de nieuw ingelaschte zinsnede — »Er wordt overal in het Rijk'' enz. van vierde tot derde lid. [1]

Na al deze kunstbewerkingen vond de meerderheid der Tweede Kamer het artikel dubbelzinnig genoeg om zonder gevaar in de nieuwe Grondwet opgenomen te worden, en sukkelde het langs den voorgeschreven weg verder, totdat het eindelijk als treurig staaltje van halfslachtigheid onze hoogste staatswet ontsierde.

Ziedaar in al haren eenvoud de lijdensgeschiedenis van artikel 194. Het maakt een hoogst komieken indruk, thans personen, die liberaal willen heeten, met hand en tand aan artikel 194, en vooral aan het derde lid te zien vasthouden, ofschoon de liberale commissie van 17 Maart 1848 het wegliet, en het liberale ministerie er toen eerst na herhaalden aandrang in berustte.

Voorts verdient opmerking, dat Thorbecke in de Proeve — m. a. w., toen hij slechts met eigen inzicht te rade had te gaan — het geheele vraagstuk van het onderwijs aan den gewonen wetgever ter beslissing overliet. Hetzelfde willen thans de antirevolutionaire leden der Commissie De Geer en Lohman [2]; en hetzelfde wil mr. Farncombe Sanders, zeker niet de minst vrijzinnige hunner ambtgenooten [3].

Zonderling! »Vrijheid van onderwijs was eene leus geworden voor twee zeer uiteenloopende partijen'', deed de

---

[1] Bladzij 636.

[2] Verslag, bladzij 70. Ook mr. Beelaerts, blijkens bladzij 85.

[3] Bladzij 82.

heer Van Dam van Isselt in de zitting der Tweede Kamer van 16 Augustus 1848 opmerken [1]. Voor welke partijen? Voor die van Thorbecke en .... voor die van Groen. De partij van dezen had toen ter tijd op staatkundig gebied nog bitter weinig in te brengen, en van een »opportunistisch" toegeven aan haar eischen kan Thorbecke dus zelfs niet verdacht worden. Thans, zeven-en-dertig jaren later, zijn er weer liberalen, die met betrekking tot het onderwijs hetzelfde willen als de antirevolutionairen. Is het aanmatigend te onderstellen, dat in deze liberalen het beginsel der ware vrijzinnigheid voortleeft?

Van »concessies" doen is geen spraak. Wij hebben een fout te herstellen. In 1848 zijn van liberalen kant concessies gedaan aan de benepenen, die de vrijheid niet aandurfden. In 1885 zou het liberaal wezen, die concessies te bestendigen?

Mij dunkt, het is onze plicht, vrijzinnig te zijn ook jegens hen, wier vrijheidsliefde wij te recht of ten onrechte wantrouwen. Op gemeene kosten overal een school te onderhouden, door velen schadelijk geacht, is even groot onrecht als op gemeene kosten 't een of ander kerkgenootschap te steunen, welks leer niet weinigen verderfelijk voorkomt.

Nu weet ik zeer goed, dat in een hedendaagschen staat zonder verzet van iemand allerlei uit de openbare kas betaald wordt, waar niet iedereen voor zich zelven onmiddellijk nut van heeft. Zoo worden we gewezen op kanalen, die we nooit bevoeren noch bevaren zullen, op dijken, die rivieren keeren, welke ons in geen geval bedreigen, enz.

---

[1] Handelingen, II, bladzij 24.

Zou dit iets beduiden, dan moest het verzet tegen onze openbare school b. v. van menschen zonder kinderen afkomstig zijn, die op grond hunner kinderloosheid vrijstelling eischten van bijdragen tot het onderwijs. Hun zou echter kort en bondig ten bescheid gegeven worden: al hebt gij zelf geen kinderen, gij erkent toch zeker, dat goed onderwijs een algemeen belang is; en eveneens erkent gij toch zeker, dat goede handelswegen een algemeen belang zijn, al drijft gij zelf geen handel. Doch van zulke en soortgelijke beschouwingen moeten we bij beoordeeling van den schoolstrijd geheel afzien, en ik spin ze dan ook niet verder uit. Er wordt geenszins gezegd: wij hebben van de openbare school geen nut; maar er wordt gezegd: door 't geen zij nalaat te leeren wordt zeer stellig afbreuk gedaan aan onze innigste overtuiging. Er wordt niet gezegd: 't is onplezierig, te moeten betalen voor een kerkgenootschap, dat mij onverschillig is; maar er wordt gezegd: 't is onredelijk, dat mijn innigste overtuiging uit mijn eigen zak bestreden wordt.

Daarom staan en vallen artikel 168 en artikel 194 met elkaar. Ten minste ..... logisch. Doch al moest het onrecht, op den een gepleegd krachtens artikel 168, blijven bestaan; dit ware voor mij geen afdoende reden ter bestendiging van etonrecht, op den ander gepleegd krachtens artikel 194. Kan eene kerk niet leven van de liefdegiften harer geloovigen, en moet zij teren op hetgeen de staatsmacht te haren behoeve anderen afdwingt, 't is haar gegund. Een klaploopende kerk is mij altoos liever dan eene, die onderdrukt. Met deze overweging zal ik mij maar

troosten bij de gedachte aan de talrijke guldens, welke de Staat uit mijn bezit doet overgaan in dat van personen, die sommige blijvende waarheden door allerlei schadelijk bijwerk op den achtergrond dringen, en, den vorm voor het wezen uitgevend, den bedenkelijken geestestoestand scheppen, waarin wij met den onhoudbaar gebleken vorm zoo licht ook het wezen glippen laten.

De onvrijzinnige bestanddeelen van artikel 194 moeten en zullen van de baan. Er zijn sinds lang en sinds te lang belangrijker vragen te beantwoorden dan de vraag, hoe eenigen onzer het aanleggen om liberaal te blijven heeten zonder iets liberaals te verrichten. 't Is niet te vorderen, dat een geheel volk steeds met lijdzaamheid zal blijven toezien, hoe zulke »liberalen" niets liberaals verrichten noch laten verrichten, wijl ze zich vastklampen aan iets, 't welk volstrekt niet liberaal is. Het moet uit zijn. Of werden de liberalen meerendeels conservatief? Laten zij dit dan openlijk verklaren. Maar laten zij het dan tevens bewijzen door artikel 194 met wat meer vuur te verdedigen.

Met de antirevolutionairen — 't is mij bekend — staat het niet beter geschapen. Terwijl vele liberalen ten opzichte van artikel 168 en 194 der Grondwet eenstemmig zijn met het antirevolutionair program, zoodat zij artikel 12 en 20 ervan onderschrijven, wordt door de antirevolutionairen zelven over die twee artikels getwist, en zou een deel hunner zich er bij slot van rekening niet door gebonden achten. Waar blijft op die manier de antirevolutionaire partij als staatkundige partij? Het gescherm met »ordinantiën Gods" en soortgelijke uitdrukkingen vormt nog geen staatkundige partij.

Dit moeten de antirevolutionairen echter zelven weten. Wat de toekomst der antirevolutionaire partij eischt, is mijne zaak niet. Ik vraag eenvoudig, wat den liberalen volgens hunne beginselen te doen staat. Van der antirevolutionairen geroep om vrijheid ben ik geen dupe. Zij tooien zich met veeren van ons. Misschien is dit de reden, waarom sommige liberalen er tegenwoordig min of meer geplukt uitzien. Maar nooit had een antirevolutionair de vrijheid lief om haar zelve.

Nog in 1829 bezwoer Groen den Koning, aan het streven der Katholieken naar vrijheid van onderwijs niet toe te geven. »In het zuiden zullen de bijzondere scholen alle overige zeer spoedig verdringen" [1]. »De bevolking zal dus meer en meer met het ultra-catholicisme worden doortrokken [2]. »Naar mijn oordeel, zou er geen noodlottiger maatregel kunnen worden genomen, dan volkomen vrijheid van onderwijs, ten gevalle der Roomsch-Katholijken, te verleenen" [3]. »Het behoort tot het wezen eener regering zorg te dragen dat geene verderfelijke leerstellingen worden verspreid; dus kan zij nooit volkomen vrijheid, hetzij van drukpers, hetzij van onderwijs, verleenen" [4].

---

[1] Verspreide geschriften. I, 1859. Bladzij 70.

[2] Bladzij 71.

[3] Bladzij 79.

[4] Bladzij 80—81. Opmerking verdienen ook een paar veranderingen in de Grondwet, door Groen in 1831 begeerd. „Bescherming, niet gelijke bescherming, voor alle gezindheden". „De belijders, niet van de onderscheidene godsdiensten, maar van de christelijke godsdienst, genieten allen dezelfde voorregten". (Bladzij 91).

Zoo sprak de om zijn beginselvastheid geprezen Groen in 1829. Maar na de afscheiding van België, en toen Groen in het stichten van bijzondere scholen werd tegengewerkt door anderen, die zijne leerstellingen verderfelijk noemden, was vrijheid van onderwijs de leus. Ziedaar den antirevolutionair gelijk hij reilt en zeilt. Vrijheid begeert hij in de ruimste mate voor zich zelven; vrijheid onthoudt hij aan anderen zoolang het gaat.

Vrijheid is zijn beginsel niet. Doch vrijheid is het onze. Toonen wij daarom den moed te bezitten, liberaal te zijn ook jegens antiliberalen. Of is dit te theoretisch? Welnu, er zijn in den loop der eeuwen tegen andersdenkenden krasser maatregelen genomen dan belemmering van het bijzonder onderwijs. Wat heeft het gebaat?

Ik vat niet, welke reden ons weerhouden moet, artikel 194 als volgt te doen luiden:

Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid en waarborgen voor de geschiktheid der onderwijzers; deze beiden door de wet te regelen.

De inrichting van het ter aanvulling dienend openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld.

De Koning doet, enz.

Toezicht der overheid ook op het bijzonder onderwijs; niet echter op hetgeen Groen, van de Katholieken sprekende, »verderfelijke leerstellingen" heette, maar op de voldoendheid in wereldlijken zin. Is het in dien zin voldoend, dan kan de overheid tevreden zijn. De »verderfelijke leerstellingen" worden hier te lande toch met volkomen vrijheid verkondigd,

want de overheid is er geen inquisiteur. Om dezelfde reden en in denzelfden zin: waarborgen voor de geschiktheid der onderwijzers. Onderwijs van overheidswege waar het noodig is, en dus waar vrije scholen niet voldoende in de behoeften voorzien. Dit openbaar onderwijs te geven: »met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen"; en dus zonder »leerstellingen", welke steeds door een deel der belastingschuldigen als verderfelijk beschouwd worden. Eindelijk: »door de wet geregeld", opdat we ten minste bij de herziening der Grondwet, die tal van andere groote vragen ter spraak brengt, niet stuiten op chicanes over het lot van kleine minderheden, of zelfs van een enkel kind in deze of gene gemeente.

Op die manier zouden wij de zaak, naar mijn beste weten, gelijkmatig ontwikkeld hebben. Er worden geen nieuwe beginselen ingevoerd; maar de liberale beginselen, die in 1848 aarzelend en met allerlei voorbehoud aanvaard zijn, worden zuiver toegepast. Er wordt ernst gemaakt met de vrijheid. Wij begaan de ongerijmdheid niet meer, het bijzonder onderwijs toe te staan, en tevens den invloed ervan door het openbare te willen vernietigen of temperen. En wij vermijden de belachelijkheid, dat sommige dier openbare scholen feitelijk bijzondere scholen zijn, behalve dat ze op algemeene kosten worden betaald.

Het moet uit zijn. Op den langen duur wint de logica het toch; en logisch is het pleit m. i reeds beslecht.

Enfoncer des portes ouvertes is nochtans een ijdel bedrijf. Ben ik er misschien mee bezig? De denkbeelden veranderen tegenwoordig met bekwamen spoed.

Wanneer de meesten erkennen, dat aan den schoolstrijd een eind moet komen, zal het hoe licht te vinden zijn. Maar dan dienen we volgens een beginsel te handelen, in plaats van, als in 1848, allerlei beginselen dooreen te mengen. Het beginsel der liberalen is: scheiding van Staat en Kerk. In strijd met dit beginsel gaf de Grondwet van 1848 aan kerkgenootschappen ondersteuning uit de algemeene kas, ofschoon zij, zoo inconsequent mogelijk, niet toeliet, dat kerkelijk gekleurd lager schoolonderwijs eveneens uit de algemeene kas ondersteund werd. Thans wenschen wij, in overeenstemming met de aan hun program getrouwe antirevolutionairen, het ondersteunen van kerkgenootschappen te doen ophouden [1]. Maar daar is de ondersteuning van kerkelijk gekleurd schoolonderwijs dan tevens mee veroordeeld. Anders kwamen we nooit in een zuiveren toestand. Eerst ondersteuning van kerkgenootschappen wel in het kerk-, doch niet in het schoolgebouw; vervolgens ondersteuning niet in het kerk-, doch wel in het schoolgebouw — het tweede is zoo onlogisch als het eerste. Aan subsidie hunner bijzondere scholen kunnen bedoelde antirevolutionairen daarom moeielijk denken. Willens of onwillens worden ze door de logica tot de vrije school gebracht; en die vrije school behoort het ideaal te zijn van elken liberaal.

Jammer slechts, dat, met handhaving van het beginsel der scheiding van Staat en Kerk, niemand door middel

---

[1] Immers, er niet meer aan uit te keeren dan privaatrechtelijk verschuldigd mocht blijken.

van wetten voor de vrije school meer doen kan dan haren weg effenen.

Dat minste geschiede echter.

Uit artikel 194 der Grondwet verdwijne alles, wat erin gezet is met de bedoeling, het bijzonder onderwijs tegen te werken, en op de burgers, als waren het schapen, den stempel te drukken van het gouvernement.

Wie dit te weinig acht, moge de beginselen aanwijzen, die hem meer doen vorderen; de beginselen, geen algemeenheden.

Wie het te veel acht, zegge, met welk recht het gouvernement stempelt, of poogt te stempelen.

Gaan wij zoover als liberalen gaan moeten, maar ook geen streep verder, dan hebben wij ons, wat er gebeure, niets te verwijten.

Bij den Uitgever dezes verscheen vroeger van Dr. H. J. BETZ:

HUN PROGRAM. 1883 . . . . *f* 0,50.

BEGINSELEN OF WOORDEN. 1884 . . . . - 1,25.

INHOUD: Het goddelijk karakter van het recht. — Het redelijk karakter van het recht. — Antirevolutionaire woorden. — Vrijzinnige beginselen. — Standaard-polemiek, enz.

EEN EN ANDER. 1884 . . . . *f* 1,50.

INHOUD: Scheiding van Staat en Kerk. — Art. 194. — Eedsdwang. — Don Quichotte in zijn eer hersteld. — Een dolhuis ideaal. — Atheïsme. — De theologie in den kring der wetenschappen. — De redevoering van Prof. DE SAVORNIN LOHMAN.

